

ἀντιλήψεις καί διαθέσεις γιά τήν πατρίδα καί ἄλλα ἔθνη

τῶν

Καλλιόπης Μουστάκα, Ph. D.

Ψυχολόγου-Παιδαγωγού

καί

Κούλας Κασιμάτη, Ph. D.

Κοινωνιολόγου

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ (1918-1978)

Ἡ μελέτη αὐτή, πού τελείωσε λίγες μόλις μέρες πρίν ἀπό τό θάνατό της, εἶναι καρπός τῆς τελευταίας συνεργασίας τῆς Καλλιόπης Μουστάκα μέ τό Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν.

Ἡ Καλλιόπη Μουστάκα γεννήθηκε στήν Ἀνδρό τό 1918. Σπούδασε στή Μαράσλειο Παιδαγωγική Ἀκαδημία καί στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καί συνέχισε μεταπτυχιακές σπουδές στό Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου (Ph. D. στά Παιδαγωγικά καί στήν Ψυχολογία). Ὑπηρετήσε στή Δημοτική Ἐκπαίδευση ἀπό τό 1938-1957. Γιά δύο χρόνια ἐργάστηκε στήν Παιδόπολη τοῦ Βόλου καί μέ τό ὀργανωτικό της ἐνστικτο βοήθησε στήν καλύτερη λειτουργία καί ἀπόδοσή της. Στήν περίοδο 1957-59 ἀνέλαβε τήν ἐπιστημονική διεύθυνση τῆς Σχολῆς Κοινωνικῆς Προνοίας ΧΕΝ. Ἀπό τό 1962 μέχρι τό 1965 στό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑπιστημῶν ἄφησε ἀξιόλογο ἐρευνητικό ἔργο. Τό 1965 ἐξελέγη Σύμβουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί ἀπολύθηκε ἀπό τή δικτατορία. Μέ τή μεταπολίτευση τοποθετήθηκε εἰδικός σύμβουλος στό ΚΕΜΕ, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὡς τό θάνατό της. Παράλληλα μέ αὐτές τίς δραστηριότητες πρωτοστάτησε στήν ἰδρυση τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ψυχολόγων πού ἐπανελημμένα διετέλεσε πρόεδρος του, τῆς Ἑταιρίας Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς καί Νευροψυχιατρικῆς τοῦ παιδιοῦ, τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Βιβλιοθηκῶν, κ.ἄ.

Ἡ Καλλιόπη Μουστάκα, προικισμένη μέ βαθύτατο αἶσθημα εὐθύνῃς, σιδερένια θέληση καί ἀκατάβλητη ἐργατικότητα, ἀφήνει πίσω της πλούσιο συγγραφικό καί ἐρευνητικό ἔργο σέ βιβλία, ἐπιστημονικές καί δημοσιογραφικές ἐργασίες. Ἀπό τά βιβλία της πού εἶναι καρπός ἐρευνητικῆς προσπάθειας, ὅπως Τό Ὠραῖον καί ἡ Ἀγωγή, *The Internal Migrant, Attitudes Sociometric Status and Ability in Greek Schools*, τά δύο τελευταῖα εἶναι ἐκδόσεις τοῦ ΕΚΚΕ. Στήν ἐφημερίδα Τό Βῆμα μέ τήν ὁποία συνεργάστηκε ἀπό τό 1959 μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς της, δημοσίευσε περισσότερα ἀπό 250 ἄρθρα παιδαγωγικοῦ περιεχομένου. Δημοσίευσε ἀκόμη ἐπιστημονικά ἄρθρα στά περιοδικά Παιδεία καί Ζωή, Σχολεῖο καί Ζωή, Νεοελληνική Παιδεία, Νέα Ἑστία, Οἰκονομικός Ταχυδρόμος κ.ἄ. Ἡ συμμετοχή της στήν Ὁμάδα Ἑργασίας γιά τή σύνταξη τοῦ τρίτου Ἀνθολόγιου γιά τά Παιδιά τοῦ Δημοτικοῦ καί γενικά τό ὅλο της ἔργο ἀποτελοῦν πραγματική συμβολή στήν ὑπόθεση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας.

Ὀλόκληρη ἡ ζωή τῆς Καλλιόπης Μουστάκα ἦταν ἀφιερωμένη στά ἰδανικά τῆς δημοκρατίας καί στό παιδί. Ἀσυμβίβαστη στίς ιδέες της καί μέ μαχητικότητα καί πίστη στούς στόχους της, δημοσίευσε μέσα στήν ἐπταετία σειρά ἐπικριτικῶν ἀρθρῶν γιά τήν κατάσταση τῆς παιδείας καί ὑπόγραψε πλῆθος ἀντιδικτατορικῶν κειμένων καί διαμαρτυριῶν. Ἡ ζωή καί τό ἔργο της εἶναι δεῖγμα τῆς ἀκέραιης, φωτισμένης καί πρωτοπόρας προσωπικότητάς της.

Ι. εισαγωγή

α) Ιστορικό της έρευνας

Τήν άνοιξη του 1964 πήραμε μέρος σε μία διεθνή έρευνα, οργανωμένη από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Όξφόρδης Η. Tajfel. Η έρευνα έγινε στο Κέντρο Κοινωνικών Έπιστημών. Στόχος εκείνης της έρευνας ήταν ή διαπίστωση των γνώσεων για την πατρίδα τους και τή άλλα έθνη παιδιών του Δημοτικού σχολείου, και οί προτιμήσεις και διαθέσεις τους προς τίς χώρες Άμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία.

Οί άπαντήσεις πού έδωσαν τή παιδιά, ιδιαίτερα όσα βρίσκονταν στην ομάδα ηλικίας 9-11 χρόνων, εκάλυπταν θέματα πολύ πιο πλατιά και πιο βαθιά από τίς γεωγραφικές γνώσεις για τίς εξεταζόμενες χώρες και για τή Ελλάδα. Η ανάλυση των άπαντήσεων έφερε στο φώς στοιχεία ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά, τεχνολογικά, πολιτιστικά, για τή όποια και μέ τή όποια τή παιδιά άξιολογούν τίς χώρες τής έρευνας, και απέκάλυψε τή σημασία των διεθνών σχέσεων των χωρών και τής πολιτικής κάθε χώρας, για τή δημιουργία διαθέσεων προς τίς χώρες αυτές.

Τά θέματα πού έθιγαν οί μικροί ερωτώμενοι ήταν τόσο πολλά πού έδωσαν ύλικό για νά γραφεί ιδιαίτερα μελέτη, ή όποια δέν είχε προλάβει νά δημοσιευθεί πριν από τή δικτατορία. Μετά τή μεταπολίτευση (δέκα χρόνια από τήν έρευνα) τή εύρημάτα τής είχαν χάσει τήν έγκαιρότητά τους, κρατούσαν όμως τήν ιστορική τους άξια, σαν δείγμα του τρόπου μέ τον όποιο σκέπτονται παιδιά του Δημοτικού σχολείου σε έποχή έσωτερικά και έξωτερικά μάλλον ταραγμένη. Αυτό γέννησε τήν ιδέα για μία συγκριτική μελέτη ανάμεσα στο τότε και στο τώρα μέ τή σκέψη ότι τή πορίσματα τής θά άποτελέσουν χρησιμο πλαίσιο άναφοράς τόσο για τή στρατηγική του σχολείου (ύλη, προγράμματα, μέθοδο διδασκαλίας) όσο και για τήν άξιοποίηση έξωσχολικών πηγών (τύπος, τηλεόραση) ομαδικής πληροφόρησης, και έμμεσα θά συμβάλουν στην όρθότερη αντιμετώπιση διεθνών καταστάσεων καθώς και στην έθνική αύτογνωσία.

β) Δύο χρονικές στιγμές, δύο καταστάσεις

Ανάμεσα στις δύο χρονικές στιγμές έχουν μεσολαβήσει δέκα τέσσερα χρόνια, μεστά από έθνικά και διεθνή βιώματα. Έχουμε τή σκέψη και τήν κρίση των παιδιών στην άρχή τής περιόδου αυτής. Ποιά θά είναι ή σκέψη και ή κρίση αντίστοιχων παιδιών στη σημερινή τομή χρόνου; Μία νέα έρευνα άκριβδς όμοια μέ τήν παλιά και μέ ύποκειμενα τής ίδιας κοινωνικο-οικονομικής στάθμης και δημογραφικής

κατανομής θά μπορούσε νά δώσει τήν άπάντηση. Και ή σύγκριση ανάμεσα στά δεδομένα από τίς δύο έρευνες θά δείξει άν και πόσο ό έθνικός προβληματισμός των μικρών παιδιών αναπτύχθηκε ή όχι στά χρόνια πού πέρασαν.

Για νά ερμηνευθεί σωστά αυτό πού θά δώσει ή σύγκριση χρειάζεται νά υπάρχουν τή πλαίσια άναφοράς του τότε και του τώρα ως προς τήν κοινωνική κατάσταση και τό κλίμα τής χώρας μας από τό ένα μέρος και ως προς τή διεθνή γεγονότα από τό άλλο. Μπορεί μέ πρώτη ματιά νά μη φαίνεται ή σχέση ανάμεσα στις διαθέσεις των παιδιών για τίς άλλες χώρες και στην κοινωνική κατάσταση πού επικρατεί σε μία χώρα. Άν σκεφθούμε όμως ότι βασικό στοιχείο τής δημιουργίας διαθέσεων είναι τή συναισθηματικά και ότι αυτά δημιουργούνται μέ τήν έπαφή του άτομου μέ τό περιβάλλον, τότε βλέπουμε ότι ή κοινωνική κατάσταση, ή όποια νευρώνει και μορφοποιεί τό περιβάλλον, έχει κυρίαρχη θέση στη δημιουργία διαθέσεων έθνοκοιποτικού χαρακτήρα. Η κοινωνική κατάσταση πάλι είναι σύνθεση και έκφραση συνοπτική από εκπαιδευτικές, επαγγελματικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές δομές και συνθηκες κάθε έποχής. Τί λογής ήταν στις δύο χρονικές στιγμές τής έρευνας; Ο πίνακας Ι δίνει όρισμένα ποσοτικά μεγέθη για τίς δύο αυτές χρονικές στιγμές ή για τίς πλησιέστερες δυνατές περιόδους τους, από τή όποια φαίνεται ότι υπάρχει σημαντική αύξηση μεγεθών σε όλους τους τομείς. Οί μαθητές τής Μέσης Έκπαίδευσης π.χ. και οί σπουδαστές των ΑΕΙ είναι σχεδόν διπλάσιοι τό 1974-75 από ό,τι ήταν τό 1963-64. Τήν ίδια τάση παρουσιάζει και τό «κατά κεφαλήν» εισόδημα, ενώ ό αριθμός των ξένων τουριστών στην Έλλάδα γίνεται σχεδόν τετραπλάσιος, και οί Έλληνες πού φεύγουν μετανάστες στο έξωτερικό μειώνονται στο ένα πέμπτο ανάμεσα στά έτη 1961 και 1975. Οί συγκρίσεις στά ποσοτικά αυτά μεγέθη δημιουργούν τήν έντύπωση ευημερίας και προόδου στους κυριότερους τομείς της ζωής (τήν παιδεία και τήν οικονομία).

Είναι όμως πραγματικά έτσι; Άς δοϋμε τή ποιοτικά δεδομένα στον τομέα τής παιδείας και του πολιτισμού. Τό 1964 ήμεταρρύθμιση, άγνη και ρωμαλέα για τήν έποχή, άρχίζει σιγά-σιγά νά εφαρμόζεται μέ τή θερμή ύποστήριξη του δημοκρατικού κόσμου. Τό 1978 εφαρμόζεται ήδη ένας τύπος μεταρρύθμισης, πού ανεβάζει τήν ύποχρεωτική εκπαίδευση στα έννέα χρόνια και καθιερώνει τή δημοτική γλώσσα. Δύο σοβαρά μέτρα μέ στόχο τό άνέβασμα του επιπέδου του λαού. Παράλληλα όμως έχει πέσει ή δαμόκλεια σπάθη των εισαγωγικών εξετάσεων για τό Λύκειο, πού περιορίζει τήν εκπαίδευση στη Μέση και στην Άνωτάτη σε μία μειονότητα οικονομική. Γιατί, όπως όλοι ξέρουμε, ή εισαγωγή στα Άνώτερα και Άνώτατα Ίδρύματα δέν είναι θέμα μόνο πνευματικής ικανότητας, όσο θέμα εύκαι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Στοιχεῖα οἰκονομοκοινωνικῶν συνθηκῶν στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας (ποσοτικά μεγέθη)

Στοιχεῖα οἰκονομοκοινωνικά	Ἔτος	1964 Μέγεθος	Ἔτος	1978 Μέγεθος
Α' Οἰκονομικά				
Οἰκονομικὸς ἑνεργὸς πληθυσμὸς	1961	3.638.601	1971	3.283.880
Κατὰ κεφαλὴν ἔθνικὸ εἰσόδημα (σέ σταθερές τιμές 1970)	1964	\$ 770	1975	\$ 1439
Ἰδιωτικὴ κατανάλωση σέ ἐκ. δρχ. (συνολικὴ)	1964	138.954	1975	272.893
Συνολικὴ δαπάνη γιὰ τρόφιμα (σέ ἐκ. δρχ.)	1964	56.875	1975	87.816
Ἀγορά ἰδιωτικῶν μέσων μεταφορᾶς (σέ ἐκ. δρχ.)	1964	496	1975	3.394
Δαπάνες ἀναψυχῆς	1964	9.628	1975	19.209
Δαπάνες γιὰ ἐκπαίδευση	1964	2.740	1975	3.915
Δαπάνες γιὰ ἀτομικὸ εὐπρεπισμὸ: Ὑγιεινὴ	1964	4.580	1975	11.933
Β' Κοινωνικά				
Πληθυσμὸς περιοχῆς Ἀθῆνας	1961	1.852.709	1971	2.540.241
Ἀριθμὸς Μαθητῶν Μέσης Παιδείας	1963-64	316.351	1977-78	571.236
Ἀριθμὸς Σπουδαστῶν Ἀνωτέρας καὶ Ἀνωτάτης	»	57.078	1975-76	99.793
Ἀριθμὸς Σπουδαστῶν Τεχνικῆς Ἐκπαίδευσης	»	63.630	»	150.044
Μετανάστευση ἐξωτερικῇ	1964	105.569	1975	20.340
Μετανάστευση ἐσωτερικῇ	1961	644.800	1971	764.500
Τουρισμὸς (Τουρίστες ἀλλοδαποί)	1964	737.450	1976	4.247.233
Τουρισμὸς (Ἕλληνες ποὺ πῆγαν στὸ ἐξωτερικὸ)	1964	395.083	1976	1.108.252

ριῶν.¹ Ἄρα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης ἡ σύγχρονη μεταρρύθμιση ἐκλείπει τίς πόρτες ἀντὶ νὰ τίς ἀνοίξει, στέρησε ἀπὸ τὰ παιδιὰ τὴ δωρεάν παιδεία καὶ τὰ ἔρριξε στὸ ἀδηφάγο βάραθρο τῆς παραπαιδείας (φροντιστήρια). Ἀλλὰ καὶ ποιοτικά ἡ στάθμη τῆς παιδείας ποὺ δίνεται στὰ ἐννέα υποχρεωτικά χρόνια θά εἶναι πολὺ χαμηλὴ, ἀπὸ ἑλλειψη καλὰ ἐκπαιδευμένου διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἀπὸ ἀνεπαρκὴ προσχολικὴ ἀγωγή,² ἀπὸ ἑλλειψη κτιρίων, ἐξοπλισμοῦ καὶ βιβλίων.

Στὸν πολιτιστικὸ τομέα πάλι τὸ 1964 ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας ἀρχίζει νὰ ἐπεκτείνεται ἐπικίνδυνα ἀλλὰ κρατᾷ ἀκόμη τὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα της, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ τὴν ἐπικοινωνία. Τὸ 1978 ἡ Ἀθῆνα ἔχει γίνει μιά τερατώδης καὶ ἐχθρική πόλη μὲ μόνιμα μολυσμένο περιβάλλον καὶ προβληματικὴ ἐπικοινωνία. Οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἰδιαίτερα τὰ παιδιὰ, εἶναι ἐγκλωβισμένα στὰ τσιμεντένια διαμερίσματα, καὶ περνοῦν τὸν ἐλεύ-

θερο χρόνο τους μπροστὰ στὴν τηλεόραση. Καὶ τὸ μόνον ποὺ εὐχονται εἶναι νὰ εἶχαν τόπο ἐλεύθερο ἀπὸ αὐτοκίνητα, θόρυβο καὶ κινδύνους, νὰ παίξουν μὲ τοὺς φίλους τους.³ Ὑπάρχει ἐπιφανειακὴ οἰκονομικὴ ἀνεση καὶ καταναλωτικὴ ἀφθονία ἀγαθῶν σέ μιά τηλεοπτικὰ καὶ διαφημιστικὰ ἐξουθενωμένη κοινωνία.

γ) Τὸ πολιτικὸ κλίμα δύο ἐποχῶν

Στὴν Ἑλλάδα τὸ 1964 εἶναι χρόνος σημαντικῶν ἀλλαγῶν. Ὑστερα ἀπὸ τὸν ἀνένδοτο ἀγῶνα ἡ Κυβέρνηση τοῦ Κέντρου βρίσκεται στὴν ἐξουσία. Εὐφορία καὶ προσδοκία χαρακτηρίζει τὸ πολιτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Παρ' ὅλο ὅμως ποὺ στὴν κυβέρνηση ὑπάρχουν φιλελεύθερα πνεύματα, ἡ κομμουνιστοφοβία ἀκόμη εἶναι ἐντονὴ καὶ τὰ νομοθετικὰ μέτρα ποὺ θεσπίσθηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐμφύλιου παραμένουν. Τὸ 1978 κυβερνᾷ ἡ δεξιὰ ἀλλὰ

1. Κ. Μουστάκα, «Τὸ Γενικὸ καὶ τὸ Τεχνικὸ Λύκειο: Δυὸ ἀνισα σχολεῖα Μέσης Παιδείας», *Τὸ Βῆμα* 17/9/78.

2. Κ. Μουστάκα, Ἡ Βιγρόπουλος, *Νηπιαγωγεῖα στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴ Θεσσαλία*, Ἀθῆνα 1977 (Τυκώναται).

3. Calliope Moustaka, «Children evaluate their neighborhood». Ἀνακοίνωση στὸ Συνέδριο Ἀθηνῶν γιὰ τὸ ἔτος τοῦ παιδιοῦ, 1978.

έχει γίνει το άνοιγμα προς τα Βαλκάνια, τη Ρωσία· έχουν επιστρέψει πολλοί πολιτικοί πρόσφυγες, έχουν αναπτυχθεί σχέσεις πολιτιστικές και με την Αλβανία. Το ΚΚΕ είναι αναγνωρισμένο κόμμα. Η εξάρτηση όμως της χώρας από ξένα κέντρα λήψεως αποφάσεων είναι περισσότερο συνειδητοποιημένη μετά τη δικτατορία και το Κυπριακό. Είναι εποχή μεταδικτατορική με όροσημο και σύμβολο το Πολυτεχνείο του 1973. Η ατμόσφαιρα όμως είναι πάλι βαρεία αλλά πιο ήρεμη, της λείπει η ρώμη και το πάθος του 1964.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό των δύο περιόδων είναι η ένταση του Κυπριακού. Το 1964 υπήρχε ο ένθουσιασμός και η έλπιδα ενώ το 1978 η Κύπρος έχει αφήσει οδυνηρές εμπειρίες, πληγωμένο ηγούσιμό, γεύση προδοσίας, αμφιβολία και φόβο για το μέλλον. Ένα ακόμη κοινό γνώρισμα στις δύο αυτές χρονικές τομές είναι η σύνδεση και ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Το 1964, παρ' όλο που η σύνδεση είναι πρόσφατη, δεν αποτελεί μία συγκεκριμένη προοπτική. Σήμερα προβάλλεται έντονότατα από όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σαν πανάκεια για τη λύση όλων των οικονομικοπολιτικών προβλημάτων μας.

Στό διεθνή στίβο από τα πιο σημαντικά γεγονότα του 1964 είναι η άνοικτη επέμβαση των Αμερικανών στο Βιετνάμ. Το 1978 το βιετναμικό έχει κλείσει αφήνοντας τη σφραγίδα της ντροπής στους λαούς που δημιούργησαν την τραγωδία του. Στην αρχή της δεκαετίας του '60 στην Αφρική ξεσπούν τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και οι διαδικασίες αποαποικιοποίησης. ενώ το 1978 την προσοχή τραβούν τα γεγονότα της Ν. Αφρικής, η έξαρση του Παλαιστινιακού, η ισραηλινή επιβουλή και ο λιβανέζικος κατατεμαχισμός. Η Νότια Αμερική με τις δικτατορίες της Χιλής, της Αργεντινής και της Βραζιλίας κάνει την παρουσία της στο διεθνή πολιτικό στίβο περισσότερο έντονη σήμερα από ότι το 1964. Η Κίνα το 1964 έρχεται σε άνοικτη ρήξη με τη Ρωσία, σήμερα προχωρεί και κάνει άνοιγμα προς το Δυτικό Κόσμο, ενώ Αμερική και Ρωσία βρίσκονται στη φάση της ειρηνικής συνύπαρξης.

Το 1978 η απόσταση από το Β' παγκόσμιο πόλεμο και τη γερμανική κατοχή είναι σχεδόν διπλάσια από ότι το 1964 και όπως είναι φυσικό οι μνήμες της φρίκης τους πιο αδύνατες. Σήμερα οι ήγαιτικές φυσιογνωμίες στο διεθνή στίβο έχουν εκλείψει, ο Ντέ Γκωλ έχει πεθάνει και έχει δολοφονηθεί και ο δευτέρως Κένεντυ. Ο θρίαμβος της Ρωσίας στο διάστημα έχει σχεδόν ξεχαστεί, γιατί το θέμα δεν απασχολεί πιά, κυρίως δεν εντυπωσιάζει τους λαούς. Εκείνο που αρχίζει να συνειδητοποιείται από μικρά και μεγάλα έθνη είναι η διείσδυση της Αμερικής με

τις πολυεθνικές εταιρίες και τον πολεμικό εξοπλισμό, όπως και η ιδεολογική προσάρτηση των χωρών του τρίτου κόσμου με διάφορα μέσα.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι σπουδαιότερες διαφορές του 1978 από το 1964 για την Ελλάδα είναι: στον κοινωνικό τομέα η εισβολή των προτύπων της καταναλωτικής κοινωνίας και ο βιασμός του ατόμου με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, στον πολιτικό στίβο η μεγαλύτερη ήρεμία έστω και επιφανειακή και στο διεθνή όριζοντα η ισοπεδωτική οικονομικοτεχνική εξάρτηση από όρισμένες μεγάλες δυνάμεις.

II. η έρευνα

Στόχοι της συγκριτικής ανάμεσα σε δύο χρονικές στιγμές αυτής έρευνας είναι:

- Νά διαπιστωθούν το περιεχόμενο, το είδος, η ορθότητα και η αντικειμενικότητα των γνώσεων για την πατρίδα τους και άλλα έθνη, πού έχουν παιδιά ηλικίας 9-11 χρόνων, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο σχηματίζονται οι γνώσεις και οι πηγές από τις οποίες προέρχονται.
- Νά αποκαλυφθούν οι προτιμήσεις και οι διαθέσεις των ίδιων παιδιών για τις χώρες Αμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, καθώς και οι παράγοντες οι οποίοι συντελούν στο σχηματισμό τους.
- Νά βρεθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές ανάμεσα στις γνώσεις και διαθέσεις των παιδιών στις δύο περιόδους της έρευνας, δηλαδή το 1964 και το 1978.

Δείγμα: Η έρευνα βασίζεται σε δείγμα από 360 μαθητές του Δημοτικού σχολείου, από τις τάξεις τετάρτη, πέμπτη και έκτη. Οι 180 από αυτούς φοιτούσαν το 1964 και οι άλλοι 180 το 1978. Το 1964 η δειγματοληψία έγινε σε δύο στάδια. Στο πρώτο, τα δημοτικά σχολεία της Αθήνας χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: α) Σχολεία από μεσοαστικές συνοικίες και β) σχολεία από εργατικές συνοικίες. Από κάθε κατηγορία πάρθηκαν πέντε σχολεία από τα πιο αντιπροσωπευτικά. Τα σχολεία αυτά είναι τα ακόλουθα:

Μεσοαστικές συνοικίες

17ο Αμπελοκήπων
1ο Παγκρατίου
14ο Πευκακίων
26ο Κυνεχλής
2ο Νέας Σμύρνης

Εργατικές συνοικίες

4ο Νέας Ιωνίας
5ο Νέας Ιωνίας
1ο Αιγάλεω
1ο Ταύρου
3ο Μπραχμίου

Στο δεύτερο στάδιο έγινε επιλογή τυχαίου δείγματος από 6 μαθητές από κάθε τάξη με βάση τα μαθητολόγια. Έτσι πάρθηκαν 18 μαθητές από κάθε σχολείο.

Το 1978 έγινε επιλογή 18 παιδιών από κάθε ένα από τα πάρα πάνω σχολεία, και από τις ίδιες τάξεις

καὶ μέ τήν ἴδια ἀναλογία ἀνάμεσα στά φύλα (ἴσα ἀγόρια καί κορίτσια καί στίς δύο περιπτώσεις).

Ἡ κοινωνικο-οικονομική υποδομή τῶν παιδιῶν τοῦ 1978, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τό ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα, εἶναι παρόμοια μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ 1964, ὅπως δείχνει ὁ ἀκόλουθος πίνακας:

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Τά ἐπαγγέλματα τῶν πατέρων τοῦ δείγματος

Κατανομή ἐπαγγελμάτων	1964	1978
Ἑπιστημονικά, διοικητικά ἐπαγγέλματα	23	44
Ἑπάλληλοι γραφείου	32	19
Ἑμπορο-πωλητές	29	17
Ἑργαζόμενοι σέ παροχή ὑπηρεσιῶν	15	17
Εἰδικευμένοι ἐργάτες	35	46
Ἀνεκιδευτοί ἐργάτες	38	32
Δέν ἀπάντησαν	8	5
Σύνολο	180	180

Ἡ συσχέτιση τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ δείγματος στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας εἶναι στατιστικά σημαντική σέ ἐπίπεδο 0,001 ($\chi^2=15,134$ μέ 5 βαθμούς ἐλευθερίας). Ἄρα ἀπό ὅσα ἀναφέρθηκαν πῶς πάνω βλέπουμε ὅτι τό δείγμα τοῦ 1978 ἔχει σταθερές τό σχολεῖο, τήν τάξη (καί ἐπομένως καί τήν ἡλικία), τό φύλο, καί τήν κοινωνική υποδομή τοῦ δείγματος τοῦ 1964. Σ' αὐτά πρέπει νά προστεθεῖ ἄλλη μία σταθερά, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τήν ἐξέταση τῶν παιδιῶν καί τοῦ 1964 καί τοῦ 1978 μέ τό τεστ πνευματικῆς ἱκανότητος τοῦ Raven (Coloured Progressive Matrices). Τά δεδομένα τοῦ τεστ παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ὁμοιότητα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τή διαφορά μέσου ὁρου, ἡ ὁποία εἶναι ἀσήμαντη (0,47 μέ σταθερό σφάλμα 0,56 καί $t=0,84$) ἀλλά καί ἀπό τήν κατανομή συχνότητων τοῦ Πίνακα III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Βαθμολογία στό Raven στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας

Βαθμοί	1964	1978
10-14	10	7
15-19	45	32
20-24	43	68
25-29	54	38
30-35	28	35
Σύνολο	180	180

Ἡ ἐξέταση τῶν μαθητῶν πάνω στά θέματα τῆς ἔρευνας ἔγινε σέ ἀτομική συνέντευξη κάθε μαθητῇ μέ βάση εἰδικά κατασκευασμένο ἐρωτηματολόγιο (παρ. Α). Μετά τήν κωδικογράφηση καί ἐπεξεργασία, οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν ἀναλύθηκαν περιγραφικά καί σέ συνδυασμό μέ κάθε περίοδο τῆς ἔρευνας ἀλλά καί συγκριτικά ἀνάμεσα στά δεδομένα τοῦ 1964 καί τοῦ 1978.

III. ἀνάλυση ἀπαντήσεων ἐρμηνεία δεδομένων

α) Ἡ Ἀθήνα καί ἡ Ἑλλάδα

Τό ἐρωτηματολόγιο ἀρχίζει μέ δύο ἐρωτήσεις σχετικές μέ τήν πόλη πού μένουν τά παιδιά, «ποία εἶναι ἡ πόλη πού μένεις;» καί «ποῦ εἶναι ἡ Ἀθήνα;». Μέ βάση τήν τάξη καί τήν ἡλικία τῶν παιδιῶν περιμένει κανεῖς ὅτι ὅλα τά παιδιά θά δώσουν ὁμοιομορφες καί σωστές ἀπαντήσεις. Ὅμως οὔτε τό 1964, οὔτε τό 1978 βεβαιώθηκαν οἱ προβλέψεις μας.

Τήν Ἀθήνα ἀνέφεραν στήν πρώτη ἐρώτηση μόνο 97 παιδιά (53,89%) τό 1964 καί 116 (64,44%) τό 1978. Τά ὑπόλοιπα ἔδωσαν ἀντί γιά τήν πόλη τῆ συνοικία (36,67% καί 33,33% ἀντίστοιχα) ἡ διάφορα ἄλλα μέρη. Ἡ κατὰστροφή εἶναι χειρότερη στή δεύτερη ἐρώτηση, ὅπου μόνο 44 παιδιά (24,44%) τό 1964 καί 37 (20,56%) τό 1978 ἀπάντησαν ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶναι πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας. Ἐνα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό (31,11% τό 1964 καί 52,78% τό 1978) ἀνέφερε ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶναι πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς. Σωστή βέβαια ἡ ἀπάντηση ἀλλά ἄχρημη: ἀπάντηση πού θά μπορούσε νά δοθεῖ γιά κάθε πρωτεύουσα νομοῦ, χωρίς τήν ἀξιολογική διαφοροποίηση ἡ τή μοναδικότητα τῆς Ἀθήνας, χωρίς τό συναισθηματικό δεσμό τοῦ ἀτόμου μέ τήν πόλη πού μένει. Πηγή τῆς πληροφορίας «πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς» φαίνεται ὅτι εἶναι τό σχολεῖο. Νά ὀφείλεται ἄραγε στήν ἰσοπεδωτική του δύναμη τούτη ἡ λεκτική στειρότητα τῶν παιδιῶν;

Προβληματικές εἶναι καί οἱ ἀπαντήσεις στήν ἐρώτηση (4) «Ποία εἶναι ἡ πατρίδα σου;», ὅπου ποσοστό 41,11% τό 1964 καί 23,33% τό 1978 ἀναφέρουν ἀντί γιά τήν Ἑλλάδα τήν ἐπαρχία ἀπό τήν ὁποία κατάνονται, δηλαδή ἐκεῖ πού ἔχουν γεννηθεῖ τά ἴδια τά παιδιά ἡ οἱ γονεῖς τους. Τό παράδοξο φαινόμενο, παιδιά αὐτῆς τῆς ἡλικίας ἀντί νά ὀνομάσουν τήν Ἑλλάδα νά ἀναφέρουν πόλεις, χωριά, νησιά ἡ περιοχές ὀφείλεται στό ὅτι ὁ ὅρος «πατρίδα» ἔχει στή γλώσσα μας διπλή σημασία. Ἀναφέρεται καί στή χώρα (ἡ πατρίδα Ἑλλάδα) καί στόν τόπο καταγωγῆς. Καί καθὼς ὁ ὑψηλός βαθμός ἀτυφιλίας ἔφερε τίς τελευταῖες δεκαετίες πολύ κόσμο ἀπό τήν ἐπαρχία στήν Ἀθήνα, εἶναι πολύ πιθανόν τά παιδιά πού ὀπλώνουν τό τμήμα ἀντί τοῦ ὅλου, τήν περιοχὴ ἀντί τῆ χώρα, νά ἔχουν γεννηθεῖ ἐκεῖ. Χαρακτηριστικό πού συνηγορεῖ γιά τέτοιες σκέψεις μᾶς δίνει ὁ μικρός ἀριθμός τῶν ἀπαντήσεων αὐτῶν τό 1978 σέ σχέση μέ τίς ἀπαντήσεις τοῦ 1964 (42 πρὸς 74 ἀντίστοιχα), μέ διαφορά στατιστικά σημαντική σέ ἐπίπεδο $\alpha=0,001$, ($t=3,81$). Ἡ διαφορά αὐτή εἶναι ἀποτελεσμα τῆς μείωσης τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσης ἀπό τήν ἐπαρχία στήν πρωτεύουσα στή δεκαετία τοῦ '70, σχετικὰ μέ ὅ, τι ἦταν στή δεκαετία τοῦ '60 καί προηγούμενα.

Βέβαια, και τό 1964 και τό 1978 τά περισσότερα παιδιά τοῦ δείγματος κατέχουν τήν έννοια τῆς λέξης πατρίδα. Περισσότερα τό 1978 (70,56%), ένδ τό 1964 (56,11%) μέ διαφορά στατιστικά σημαντική σέ επίπεδο 0.001 ($t=2.99$). Όπως φαίνεται στόν ἀκόλουθο πίνακα, στή γνώση αὐτή δέν ἐπιδροῦν τά ἀτομικά καί κοινωνικά χαρακτηριστικά τοῦ παιδιοῦ, ἐκτός ἀπό τό ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα τό 1978, ὅπου τά περισσότερα παιδιά πού ὀνόμασαν σωστά τήν πατρίδα ἔχουν γονεῖς πού κατατάσσονται στίς ἀνώτερες ἐπαγγελματικές τάξεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σχέση τῆς έννοιας τῆς πατρίδας πρὸς ἀτομικά χαρακτηριστικά

	1964	1978
έννοια πατρίδας-φύλο	$\chi^2=5.24, \alpha=0.07$	$\chi^2=2.31, \alpha=0.51$
έννοια πατρίδας-ἐπάγγελμα πατέρα	$\chi^2=16.13, \alpha=0.18$	$\chi^2=40.26, \alpha=0.056$
έννοια πατρίδας-ἀστικότητα σχολείου	$\chi^2=0.18, \alpha=0.91$	$\chi^2=3.52, \alpha=0.31$
έννοια πατρίδας-ἐκπαίδευση πατέρα*		$\chi^2=13.87, \alpha=0.30$

*Γιά τό 1964 δέν ὑπάρχουν στοιχεία γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ πατέρα.

Ός πρὸς τή χωροταξική τοποθέτηση τῆς Ἑλλάδας (ἐρ. 3) ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας εἶναι μεγάλη, σημαντική σέ επίπεδο $\alpha=01$ ($t=3.83$). Τῇ σωστή θέσει τῆς Ἑλλάδας (π.χ. Εὐρώπη, Βαλκάνια, Μεσόγειος) δίνουν 116 παιδιά (64,44%) τό 1978 καί 80 παιδιά (44,44%) τό 1964. Οἱ γνώσεις τῶν παιδιῶν πάνω σ' αὐτό τό θέμα δέν ἐπηρεάζονται ἀπό τά ἀτομικά καί κοινωνικά χαρακτηριστικά τους.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά δεδομένα πού δημιούργησαν οἱ γεωγραφικές αὐτές ἐρωτήσεις, μπορούμε νά πούμε ὅτι οἱ γνώσεις τῶν παιδιῶν πάνω στήν πόλη καί στή χώρα πού ζοῦνε βρίσκονται σέ κατώτερο ἐπίπεδο ἀπό αὐτό πού προσδοκᾶται ἀπό παιδιά 9-11 χρόνων. Όπως ἀναφέρεται στή συζήτηση πού προηγήθηκε, αἷτια καί ἐρμηνείες ὑπάρχουν, ἀλλά ἡ κατάσταση εἶναι ἀπογοητευτική ἀπό τήν πλευρά τῆς σχολικῆς ἐργασίας, πού ἀπέτυχε στό σχηματισμό έννοιῶν καί στήν κατανόηση ὁρισμῶν.

β) Ξένες χώρες

Οἱ ἀναφορές σέ χώρες πού ἔκαμαν τά παιδιά καί στίς δύο χρονικές στιγμές τῆς ἔρευνας μέ ἀφορμή τήν ἐρώτηση (5) «ἔχεις ἀκούσει γιά καμιά ξένη χώρα; πές μου τά ὀνόματα μερικῶν», εἶναι σχεδόν ὁμοιες σέ ἀριθμό, 842 τό 1964 καί 834 τό 1978. Κατά μέσον ὁρο κάθε παιδί φέρνει 4.68 ὀρθές ἀπαντήσεις (χώρες) τό 1964 καί 4.63 τό 1978. Οἱ χώρες πού ἀναφέρθηκαν εἶναι 63 τό 1964 καί 56 τό 1978. Ἡ διαφορά δέν εἶναι οὔτε μεγάλη οὔτε σημαντική, θά

περίμενε ὁμως κανεῖς νά εἶναι ἀντίστροφη. Μέ τή γενίκευση τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἰδιαίτερα τηλεόραση, θά ἔπρεπε νά ἀναφερθοῦν περισσότερες χώρες τό 1978 ἀπό ὅ,τι τό 1964. Όπως φαίνεται στόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ, οἱ περισσότερες χώρες πού μνημονεύθηκαν καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας καί μέ τίς περισσότερες ἀναφορές ἀνήκουν στήν Εὐρώπη. Αὐτό παρατηρεῖται τόσο ἀπό τά παιδιά πού προέρχονται ἀπό ἀστικές, ὅσο καί ἀπό τά παιδιά πού προέρχονται ἀπό ἐργατικές συνοικίες. Τά ἀντίστοιχα ποσοστά εἶναι:

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Ἀριθμός χωρῶν καί συχνότητα ἀναφορᾶς τους κατά ἡπείρο

	1964		1978	
Χῶρες στήν	χώρες	ἀναφορές	χώρες	ἀναφορές
Εὐρώπη	26	567	25	611
Ἀφρική	17	41	9	22
Ἀμερική	12	140	12	130
Ἀσία	7	66	8	47
Αὐστραλία	1	28	2	23
Σύνολο	63	842	56	834

Χῶρες Εὐρώπης	1964	1978
Ἀστικές περιοχές	68%	75%
Ἐργατικές περιοχές	70%	76%

Ἔτσι, τά δεδομένα τῆς Ἀθήνας δέν ἐπιβεβαιώνουν τά εὐρήματα πού ἔφερε παρόμοια ἔρευνα σέ παιδιά τῆς Σκωτίας (Jahoda, 1962), ὅπου γιά τά παιδιά τῆς ἐργατικῆς τάξης ὁ ὅρος «ξένη χώρα» ἐσημεινε ἐξωτικό φολκλὸρ⁴ καί ὄχι γνωστή εὐρωπαϊκή χώρα. Ἡ περιοχή ὁμως τοῦ σχολείου (ἀστική-ἐργατική) ἐπηρεάζει τὸν ἀριθμὸ τῶν χωρῶν πού ἀνέφεραν τά παιδιά. Περισσότερες χώρες ἀπό τά παιδιά τῆς μέσης ἀστικῆς τάξης, ἀπό ὅ,τι τῆς ἐργατικῆς, μέ σημαντική διαφορά σέ επίπεδο 0.001 ($\chi^2=23.88$).

Οἱ χώρες τῆς ἔρευνας (Ἀμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία), ἀναφέρθηκαν ὅλες μαζί 297 φορές τό 1964 καί 290 τό 1978. Φέτος παρατηρεῖται αὐξηση τῶν παιδιῶν πού ἀναφέρουν τὴ Γαλλία καί μείωση τῶν παιδιῶν πού ἀναφέρουν τὴ Ρωσία καί τὴν Ἀμερική. Γενικά ὁμως καί οἱ τέσσερις χώρες τῆς ἔρευνας βρίσκονται μέσα στίς ἐξι πρῶτες σέ συχνότητα χώρες, ὅπως φαίνεται στόν ἀκόλουθο πίνακα.

Στόν παραπάνω πίνακα ἀναγράφονται ὅσες χώρες ἀναφέρθηκαν τουλάχιστον ἀπὸ τό 10% τῶν παιδιῶν. Μέ ἐξαίρεση τὴν Αἴγυπτο, οἱ ἴδιες χώρες συγκεν-

4. G. Jahoda, «Development of Scottish Children's Ideas and Attitudes about other countries», *The Journal of Social Psychology*, 1962.

τῶν τῆς περισσότερες ἀναφορές καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας. Ἀξιωματικόν εἶναι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς ἀναφορῶν ποὺ παίρνουν οἱ χώρες ποὺ συνορεύουν μὲ τὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἡ Ἀλβανία (15 καί 8), ἡ Βουλγαρία (20 καί 25), ἡ Γιουγκοσλαβία (21 καί 38). Ἐπομένως ἡ γειτνίαση δὲν συντελεῖ στὴ γνώση μιᾶς χώρας. Βέβαια ἡ Ἀθήνα εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ σύνορα. Ποιῆς χώρες θὰ ἀνέφεραν τὰ παιδιά τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Καβάλας, δὲν ξέρουμε. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι τὰ παιδιά τῆς Ἀθῆνας δίνουν στὴν Ἀμερική καί στὴ Γερμανία τὴ μεγαλύτερη συχνότητα ἀναφορᾶς εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι ἄλλοι παράγοντες φέρνουν μιὰ χώρα κοντὰ στὰ παιδιά. Μήπως ἐδῶ εἶναι ἡ αἰσθησιμότης τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξάρτησης ποὺ νοιώθουν πολλοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κέντρα λήψεως ἀποφάσεων, ποὺ ἔμμεσα καί αὐτόματα κυριαρχοῦν στὴ σκέψη τῶν παιδιῶν;

ΠΙΝΑΚΑΣ VI. Χώρες ποὺ ἀναφέρθηκαν ἀπὸ παιδιά περισσότερα ἀπὸ τὸ 1/10 τοῦ δείγματος

Χώρας	1964	1978
Ἀμερική	103	89
Γερμανία	77	81
Ἀγγλία	69	83
Ρωσία	62	39
Ἰταλία	56	53
Γαλλία	55	81
Τουρκία	44	24
Αὐστραλία	28	21
Ἰσπανία	25	35
Κίνα	23	20
Γιουγκοσλαβία	21	38
Βουλγαρία	20	25
Αἴγυπτος	19	3

γ) Γνώσεις γιὰ ἄλλες χώρες

Ὅπως ἀναφέρεται στὴν εἰσαγωγή, ἡ ἐρώτησις (6), ποὺ ζητᾷ ἀπὸ τὰ παιδιά νὰ ποῦνε κάτι γιὰ Ἀμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, προεκάλεσε αὐθόρμητες ἀπαντήσεις, οἱ ὁποῖες πέρα ἀπὸ τὸν πληροφοριακὸν τοῦς χαρακτῆρα φανερώνουν συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκφράζονται πολλὰ παιδιά θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς διαθέσεις πρὸς τῆς χώρες ποὺ ἐξετάζονται.

Γιὰ τὴν ταξινόμησι τοῦ πλοῦσιου αὐτοῦ ὕλικου καί μὲ βάση τὴ συχνότητα τῶν στοιχείων τοῦ σχηματίσθηκαν πέντε κώδικες μὲ τοὺς ὁποίους ἀναλύονται οἱ πληροφορίες ποὺ δίνουν τὰ παιδιά γιὰ κάθε χώρα. Οἱ τέσσερις πρῶτοι ἀπὸ αὐτοὺς (Πίν. VII) ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενον, στὸ εἶδος, στὴν ὀρθότητα καί στὴν ἀντικειμενικότητα τῆς πληροφορίας. Ὁ πέμπτος καί ὁ ἕκτος ἀναφέρονται στὰ συναισθήματα καί στίς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Οἱ τέσσερις πρῶτοι θεωροῦνται γνωστικοὶ κώδικες ἀφοῦ ἀφοροῦν χαρακτηριστικὰ τῶν γνώσεων ποὺ προ-

βάλλει ὁ μαθητὴς μὲ τῆς ἀπαντήσεις ποὺ δίνει. Ὁ πέμπτος κώδικας θεωρεῖται θυμικὸς γιὰτὶ ἀφορᾷ τὸ συναισθηματικὸν χαρακτῆρα τῆς πληροφορίας καί γενικότερα τῆς διαθέσεις τοῦ μαθητῆ πρὸς τῆς χώρες τῆς ἔρευνας.

Πρῶτος Κώδικας—Περιεχόμενον

Ἐδῶ ἀναλύθηκαν οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν καί γιὰ τῆς τέσσερις χώρες ὡς πρὸς τὸ θέμα ποὺ περιέχουν καί κατατάχθηκαν στίς πάρα κάτω τέσσερις κατηγορίες:

	1964	1978
ἱστορία καί πολιτικὴ	278	201
γεωγραφία	200	239
πολιτισμὸς καί κουλτούρα	187	174
οἰκονομία καί τεχνικὴ	156	203
Σύνολο	821	817

Στὸ σύνολό τῶν οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ 1964 καί τοῦ 1978 ἐλάχιστα διαφέρουν ἀριθμητικὰ (821 καί 817). Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὅμως παρατηροῦνται διαφορές. Ἡ ἱστορία καί ἡ πολιτικὴ π.χ. στὸ 1964 κατέχουν τὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη συχνότητος, τὸ 1978 τὴν τρίτη. Ἡ οἰκονομία καί ἡ τεχνικὴ τὸ 1964 κατέχουν τὴν τέταρτη σειρὰ, τὸ 1978 τὴ δεύτερη. Ἡ γεωγραφία τὸ 1978 παίρνει τὴν πρώτην σειρὰ. Αὐτὸ εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἐνδιαφέρονται λιγότερο γιὰ ἱστορία καί πολιτικὴ καί περισσότερο γιὰ οἰκονομία καί τεχνικὴ. Ἐπομένως μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἔχουν ἐμπλακεῖ λιγότερο μὲ θέματα διεθνῶν σχέσεων καί περισσότερο μὲ θέματα ἐγκυκλοπαιδικὰ (γεωγραφία, τεχνολογία) ἢ βιοτικά (οἰκονομία).

Σὲ ἐπίπεδο χωρῶν παρατηροῦνται διαφορές καί ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τῶν πληροφοριῶν κάθε χώρας. Ἡ σειρὰ τὸ 1964 εἶναι Γερμανία-Ἀμερική-Ρωσία-Γαλλία ἐνῶ τὸ 1978 εἶναι Ἀμερική-Γερμανία-Γαλλία-Ρωσία (Πίν. VII).

Διαφορές παρατηροῦνται καί ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν ποὺ δὲν ξέρουν τίποτα γιὰ μιὰ χώρα. Τὸ 1964 ἡ μεγαλύτερη ἀγνοία ἀφορᾷ τὴ Γαλλία (76 παιδιά), τὸ 1978 τὴ Ρωσία (86 παιδιά), ἐνῶ τὸ 1964 τὴ Ρωσία ἀγνοοῦσαν μόλις 47 παιδιά (Πίν. VII). Ἡ Ἀμερική εἶναι ἡ περισσότερο γνωστὴ καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας. Τὴν ἀγνοοῦν λιγότερα παιδιά ἀπὸ ὅ,τι τῆς ἄλλες (34 καί 50).

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ γνώσις ἢ ἡ ἀγνοία γιὰ μιὰ χώρα δὲν συνεπάγεται καί γνώσις ἢ ἀγνοία γιὰ τῆς ἄλλες. Αὐτὸ ἀληθεύει περισσότερο γιὰ τὸ 1964, ὅπου μόνο ἐννέα παιδιά δὲν ἔδωσαν πληροφορίες γιὰ καμιά χώρα καί μόνο δέκα τέσσερα δὲν ἔδωσαν γιὰ τῆς τρεῖς χώρες. Τὰ παιδιά ποὺ δήλωσαν ἀγνοία γιὰ τῆς τέσσερις χώρες τὸ 1978 εἶναι σχετικὰ πολλὰ (32 ἢ 17.77%) καί τὰ παιδιά ποὺ δήλωσαν

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. Οι πέντε κώδικες ανάλυσης των απαντήσεων κατά χώρας

Κώδικας	Άμε- ρική	Γαλ- λία	Γερμα- νία 1964	Ρω- σία 1964	Σύνο- λο	%	Άμε- ρική	Γαλ- λία	Γερμα- νία 1978	Ρω- σία 1978	Σύνο- λο	%
1) Περιεχόμενο Γεωγραφία	65	47	35	53	200	24,07	92	45	33	69	239	29,22
Ιστορία-Πολιτική	48	37	106	87	278	33,45	45	17	90	49	201	24,57
Πολιτισμός-Κουλτούρα	41	67	66	23	197	23,71	34	87	33	20	174	21,27
Οικονομία-Τεχνολογία	57	23	46	30	156	18,77	88	34	46	36	204	24,94
Δέν απαντούν	34	76	44	47			50	80	67	86		
2) Είδος ύλιστικά στοιχεία μή ύλιστικά και τά δύο	30	18	18	21	87	18,24	57	15	24	28	124	28,77
	56	63	90	89	298	62,47	29	47	61	34	171	39,68
	28	13	28	23	92	19,29	42	37	27	30	136	31,55
3) Όρθότητα σωστά λάθος σωστά και λάθος	121	93	133	107	454	85,02	93	84	88	61	326	75,29
	1	5	1	4	11	2,06	-	2	-	1	3	0,69
	24	6	17	22	69	12,92	36	13	24	31	104	24,02
4) Άντικειμενικότητα σε σχέση με Έλλάδα ανεξάρτητα από την Έλλάδα	33	27	87	55	202	37,83	13	11	46	11	81	18,84
	113	77	64	78	332	62,17	116	86	66	81	349	81,16
5) Διαθέσεις θετικές αρνητικές Έλλειψη διαθέσεων	78	73	51	90	292	54,68	66	61	46	44	217	50,12
	20	5	66	8	99	18,54	2	1	33	10	46	10,62
	48	26	34	35	143	26,78	61	37	33	39	170	39,26

τρεις είναι 20. "Αν σκεφθούμε ότι στο δείγμα μας υπάρχουν και 60 παιδιά που φοιτούν στην τετάρτη τάξη και ότι σ' αυτήν ακόμη δε διδάσκονται οι ξένες χώρες, καταλαβαίνουμε ότι τα παιδιά του 1978 παίρνουν πληροφορίες κυρίως από το σχολείο. Αυτό φαίνεται και από την ποιότητα των πληροφοριών του 1978, που δεν έχουν τη δύναμη και τη φρεσκάδα των εξωσχολικών γνώσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. Αριθμός χωρών που αγνοούνται στις δύο περιόδους της έρευνας

"Αγνοια για	1964	1978
Χώρες 4	9	32
Χώρες 3	14	20
Χώρες 2	27	32
Χώρες 1	41	31
Σύνολο	91	115

Ός προς το περιεχόμενο, οι ομοιότητες είναι μεγάλες ανάμεσα στις δύο εποχές. Η Γερμανία συγκεντρώνει τις περισσότερες ιστορικές και πολιτικές πληροφορίες, η Γαλλία τις περισσότερες για πολιτισμό και κουλτούρα, η Αμερική τις περισσότερες γεωγραφικές. Σέ κανένα είδος πληροφορίας η Ρωσία δεν έρχεται πρώτη. Τό 1964 οι πληροφορίες γι' αυτήν είναι κυρίως ιστορικές και πολιτικές, τό 1978 είναι γεωγραφικές. Και όπως αναφέρεται πιο πάνω, πολύ λιγότερες (Πίν. VII). Τί έκαμε τή Ρωσία πιο

άγνωστη ύστερα από δέκα τέσσερα χρόνια; Που όφειλεται τό χάσιμο ενδιαφέροντος γι' αυτήν; Μιά έρμηνεία που μπορεί νά δοθεί είναι ότι ή παρουσία τής Ρωσίας στά θέματα τής Έλλάδας (Κύπρος, Αί-γαίο) δέν είναι τόσο έντονη τώρα, όσο ήταν τό 1964. "Άλλη είναι ότι ή Ρωσία έχασε τό προβάδισμα στό διάστημα και μία τρίτη ότι τό κομμουνιστικό κόμμα αναγνωρίστηκε και έπαυε ό διωγμός των όπαδων του. "Όλα αυτά πιθανόν νά μείωσαν τό ενδιαφέρον γιά τή Ρωσία. Πιθανόν όμως νά υπάρχουν και άλλες αίτίες.

Από τήν πληθώρα γεγονότων και συμβάντων στά όποια είναι εκτεθειμένο ένα παιδί, δέν ξέρουμε ποιά ύπερισχύουν και τό κάνουν νά σκέπτεται τις διάφο-ρες χώρες σέ διαφορετικά πλαίσια αναφοράς από τά όποια νά εξαρτάται και τό ενδιαφέρον του παιδιού γιά τις χώρες αυτές. Η Γαλλία π.χ. παρουσιάζει τή μικρότερη πληροφόρηση σέ θέματα ιστορίας και πολιτικής και άς έχει τόσο μεγάλη ιστορία και τόσο ύψηλη πολιτική τέχνη. "Άλλά ή Γαλλία είναι περισσότερο γνωστή στην Έλλάδα γιά τά γράμματα και τις τέχνες και μ' αυτά τά θέματα τή συνδέουν τά παιδιά. Έδώ ή πληροφόρηση είναι μάλλον εξωσχολική. Παρόμοια και ή Γερμανία παρουσιάζει τή μεγαλύτερη πληροφόρηση στό ιστορικό και πολιτικό πεδίο, γιατί ή ιστορικο-πολιτική της πορεία τά τε-λευταία σαράντα χρόνια έχει πολλαπλή και πολύ-μορφη σύνδεση με τήν Έλλάδα (Β' παγκόσμιος πό-λεμος, γερμανική κατοχή).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ. Ἀριθμὸς χωρῶν γιὰ τίς ὁποῖες δόθηκαν πληροφορίες μὲ ὁμοιο περιεχόμενο

Ὅμοιο περιεχόμενο ἀπαντήσεων	1964				1978			
	4 χῶρες	3 χῶρες	2 χῶρες	1 χώρα	4 χῶρες	3 χῶρες	2 χῶρες	1 χώρα
Γεωγραφία	7	18	36	45	18	23	30	38
Ἱστορία	14	25	41	50	7	14	27	52
Πολιτισμὸς	3	13	35	61	—	13	34	49
Οἰκονομία	2	15	25	44	6	15	25	47
Σύνολο	26	71	137	200	31	65	116	186

Τέτοιου εἶδους πληροφορίες ὅταν παίρνουν τὰ παιδιά τίς συγκρατοῦν μακρόχρονα καί ζωντανά. Ἔτσι, παρ' ὅλο πού ἔχουν περάσει σαράντα χρόνια ἀπὸ τότε, καί παρ' ὅλο πού πολλοὶ γονεῖς τῶν παιδιῶν τοῦ δείγματος δέν εἶχαν οὔτε αὐτοὶ γεννηθεῖ, οἱ μνήμες τοῦ ἔθνους ἔχουν ἐνσταλαχθεῖ μέσα στὰ παιδιά καί ἀναζωπυρῶνουν κάθε φορά πού ἱστορικο-πολιτικά γεγονότα, σχετικά ἢ ἄσχετα μέ τήν Ἑλλάδα, παρουσιάζονται στόν δριζόντα. Ἀκόμη καί τὸ ἀκουσμα τοῦ ὀνόματος τῆς χώρας εἶναι ἱκανὸ νὰ ξυπνήσει βιώματα καί συναισθήματα πού δέν προέρχονται ἄμεσα, δέν τὰχουν δηλαδὴ ζήσει τὰ παιδιά ἀλλὰ ἔμμεσα, ἀπλῶς ἀκουσαν γι' αὐτά.

Σὲ ἄλλους τομεῖς ἡ ἔκταση εἶναι μικρότερη. Καί σήμερα π.χ. ὑπάρχουν προβλήματα μεγάλα σὲ ἐπίπεδο διεθνῶν σχέσεων ἢ ἐνδοκρατικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ τὰ σημερινὰ παιδιά δέν δείχνουν τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον μέ τὰ παιδιά τοῦ 1964. Σήμερα μάλιστα θὰ περίμενε κανεὶς ν' ἀκούσει ἐκτός ἀπὸ Κύπρο καί Αἴγυπτο γιὰ τὰ δύο μεγάλα θέματα πού ἀπασχολοῦν τοὺς Ἕλληνες: τὴ σχέση μας μέ τοὺς διεθνεῖς οργανισμοὺς (ΕΟΚ, ΝΑΤΟ) καί τὴν ἐξάρτησή μας ἀπὸ τὰ ξένα κέντρα λήψεως ἀποφάσεων. Τίποτα τέτοιο δέν ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὰ σημερινὰ παιδιά, ἐνῶ τὰ ἀντιστοιχία μ' αὐτὰ θέματα τοῦ 1964 δονοῦσαν τὰ παιδιά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Βέβαια, τὰ παιδιά πού τὸ 1964 ἦταν 9-11 χρόνων εἶναι ἐκεῖνα πού ἔκαμαν τὴ Νομικὴ Σχολὴ καί τὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ 1973. Θὰ μπορούσαν νὰ κάμουν κάτι ἀνάλογο τὰ σημερινά;

Σχετικά μέ τὸ περιεχόμενο τῶν πληροφοριῶν πού δίνουν τὰ παιδιά γιὰ τίς διάφορες χῶρες γεννιέται τὸ ἐρώτημα μήπως ἀπαντοῦν «καθ' ἑξῆς». Δίνουν δηλαδὴ μιά πληροφορία ὥς ποῦμε γεωγραφικὴ γιὰ τὴν πρώτη χώρα γιὰ τὴν ὁποία τὰ ρωτᾶμε καί ἔπειτα μένουν στὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ καί τὸ ἐπαναλαμβάνουν καί γιὰ τίς ἄλλες. Σχετικῶς ἔρευνα τῶν ἀπαντήσεων ἀπέδειξε πολὺ μικρὴ ὁμοιομορφία, ὅπως φανερώνει ὁ ἀκόλουθος πίνακας. Ἰδιαίτερα ἡ οἰκονομία-τεχνικὴ καί ὁ πολιτισμὸς-κουλτούρα ἐπαναλαμβάνονται ἐλάχιστες φορές. Ἄρα ἀπαντήσεις «καθ' ἑξῆς» δέν ὑπάρχουν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καί οἱ συνδυασμοὶ τῶν στοιχείων πληροφορήσεως πού ὑπάρχουν μέσα στίς ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν. Ὅπως φαίνεται στόν πί-

νακα Χ, ἡ Γεωγραφία σχηματίζει περισσότερους συνδυασμοὺς τὸ 1978 ἀπὸ ὅτι τὸ 1964 (232 καί 171 ἀντιστοιχία) ἀλλὰ καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας ἡ Γεωγραφία ἔχει τοὺς περισσότερους ἀπὸ τὰ ἄλλα στοιχεῖα συνδυασμοὺς. Αὐτὸ ἴσως νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις προέρχονται ἀπὸ τὸ σχολεῖο καί ἐπομένως περισσότερα παιδιά τίς κατέχουν. Τὸ 1978 ἡ Γεωγραφία συνδυάζεται μέ τὴν οἰκονομία διπλάσιες σχεδὸν φορές ἀπὸ ὅτι τὸ 1964 (92 καί 50 ἀντιστοιχία), ἐνῶ τὸ 1964 οἱ περισσότεροι συνδυασμοὶ τῆς εἶναι μέ τὴν Ἱστορία-Πολιτικὴ. Μιά ἐνδειξὴ ἀκόμη ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 εἶναι προσανατολισμένα περισσότερο στὴν οἰκονομία. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν παιδιῶν πρὸς τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο στοιχεῖο πού χαρακτηρίζουν μιά χώρα φαίνεται καί ἀπὸ τὴ σειρά μέ τὴν ὁποία τὰ παιδιά ἐδωσαν τίς διάφορες πληροφορίες. Παρατηρεῖται δηλαδὴ ὅτι τὸ στοιχεῖο πού θεωροῦν τὰ παιδιά σάν τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ μιάς χώρας τὸ ἀναφέρουν πρῶτο. Παράδειγμα ἡ Γεωγραφία γιὰ τὴν Ἀμερικὴ, ἡ Ἱστορία-Πολιτικὴ γιὰ τὴ Γερμανία, ὁ Πολιτισμὸς-Κουλτούρα γιὰ τὴ Γαλλία.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. Συνδυασμοὶ πληροφοριακῶν στοιχείων

Ἀριθμὸς συνδυασμῶν	1964	1978
Γεωγραφία + Ἱστορία-Πολιτικὴ	61	77
Γεωγραφία + Πολιτισμὸς-Κουλτούρα	60	63
Γεωγραφία + Οἰκονομία-Τεχνικὴ	50	92
Ἱστορία-Πολιτικὴ + Πολιτισμὸς-Κουλτούρα	41	32
Ἱστορία-Πολιτικὴ + Οἰκονομία-Τεχνικὴ	36	44
Πολιτισμὸς-Κουλτούρα + Οἰκονομία-Τεχνικὴ	55	56

Στὸ περιεχόμενο τῆς πληροφορίας τὰ ἀτομικὰ καί κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν παιδιῶν ἔχουν μικρὴ ἐπίδραση (Πίν. ΧΙΙ). Ἡ περιοχὴ τοῦ σχολείου παίζει κάποιο ρόλο στὴν περίπτωση τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Γαλλίας, τὸ 1978. Γιὰ τὴν Ἀμερικὴ 67% τῶν παιδιῶν ἀπὸ ἐργατικὲς περιοχές δίνουν πληροφορίες πού ἀφοροῦν τὴν οἰκονομία, ἐνῶ μόνο 42% τῶν παιδιῶν πού προέρχονται ἀπὸ ἄστικες περιοχές κάνουν

ΠΙΝΑΚΑΣ XI. Μεγαλύτερες συχνότητες καὶ πρῶτες ἀναφορές στοιχείων κατὰ χώρας

Περιεχόμενο	Ἑλβετική		Γαλλία		Γερμανία		Ρωσία	
	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.
1964								
Γεωγραφία	65	58	47	37	35	23	53	45
Ἱστορία-Πολιτική	48	36	37	22	106	74	87	63
Πολιτισμός-Κουλτούρα	41	30	67	37	66	34	23	12
Οἰκονομία-Τεχνική	57	22	23	8	46	20	30	13
1978								
Γεωγραφία	92	72	45	41	33	21	69	57
Ἱστορία-Πολιτική	45	15	17	8	90	61	49	28
Πολιτισμός-Κουλτούρα	34	10	87	39	33	12	20	4
Οἰκονομία-Τεχνική	88	33	34	12	46	19	36	5

τὸ ἴδιο. Γιὰ τὴ Γαλλία, τὸ 71% τῶν παιδιῶν ἀπὸ ἀστικές περιοχές δίνουν ἀπαντήσεις πού ἀφοροῦν πολιτισμὸ καὶ κουλτούρα, ἐνῶ ἀπὸ τίς ἐργατικές περιοχές μόνο 33%. Ἐδῶ ἔχουμε φανερὴ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀναγκῶν.⁵ Τὰ παιδιά τῆς ἐργατικῆς τάξεως βρίσκονται κάτω ἀπὸ οἰκονομικὲς ἀνάγκες καὶ γι' αὐτὸ τίς ἱεραρχοῦν πρῶτες. Τὰ παιδιά τῆς ἀστικῆς τάξεως ἔχουν προχωρήσει σὲ πνευματικότερες ἀνάγκες.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν ἀπαντήσεων δὲν θὰ ἦταν πλήρης ἂν δὲν γινόταν μνεία καὶ γιὰ τοὺς ἀρχηγούς κρατῶν πού ἀναφέρθηκαν. Τὸ 1964 ἀναφέρονται 6 ἀρχηγοὶ κρατῶν σύγχρονοι, 77 φορές ὅλοι μαζί, ἐνῶ οἱ παλιότεροι δὲν παρουσιάζονται καθόλου (Πίν. XIII) παρὰ μόνο ὁ Μέγας Ναπολεὼν σὲ τέσσερις περιπτώσεις. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ σκεφθῶμε ὅτι στὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ἡ στιγμή (ὁ χρόνος) δὲν εἶναι τμήμα τῆς ἱστορίας ἀλλὰ ἡ ἱστορία τμήμα τοῦ χρόνου. Τὸ γεγονὸς πάλι ὅτι τὰ παιδιά ἔξερουν γιὰ τὸ συμβόλαιον εἰρήνης ἀνάμεσα στοὺς Κρουτσώφ καὶ Κέννεντυ, ὅπως καὶ γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Τζὼν Κέννεντυ μᾶς δίνει νὰ καταλάβουμε τί εἶδους ἱστορία μαθαίνεται ἀπὸ τὰ παιδιά καλύτερα.

Στὰ 1978 σὰν ἀρχηγοὶ κρατῶν ἀναφέρονται ὁ Χίτλερ με 14 ἀναφορές, ὁρίσμενοι ἄλλοι ἀπὸ μία-δύο φορές, ὁ Κέννεντυ μία («ἔβρω ὅτι τὸν σκοτώσανε») καὶ ὁ Ντέ Γκὼλ σὰν στρατάρχης τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου. Γενικά οἱ πληροφορίες γιὰ τοὺς ἀρχηγούς κρατῶν τὸ 1978 εἶναι πενιχρότερες (μὸλις 15) καὶ σχολικοποιημένες. Ἐχει χαθεῖ ὁ παλμός πού τὸ 1964 χαρακτηρίζει κάθε πληροφορία.

Καὶ στὶς δύο ἐποχές τῆς ἔρευνας, τὸ φύλο καὶ ἡ κοινωνικὴ τάξη διαφοροποιοῦν τίς ἀπαντήσεις ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀναφορῶν. Ἔτσι, καὶ στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας τριπλάσια ἀγόρια ἀπὸ κορίτσια ἀνέφεραν ὀνόματα ἀρχηγῶν κρατῶν καὶ ὑπερδιπλάσια παιδιά τῆς ἀστικῆς τάξεως ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς ἐργατικῆς. Καὶ ἡ διαφορὰ φύλου εἶναι ἀναμενόμενη.

5. Maslow, «A Theory of Human Motivation», *Psychological Review*, τ. 50, τευχὸς 4, 1943, σελ. 370-396.

μενὴ στὴ χώρα μας, πού οἱ ἡγετικές ἐπιδιώξεις τῶν γυναικῶν εἶναι τόσο περιορισμένες, ἀλλὰ ἐντύπωση κάνει ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς ἀναφορῶν ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Νὰ προερχεταὶ ἀπὸ ἐλλείψην πληροφόρησης; Ὅχι, ἀφοῦ τὰ παιδιά τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἰδιαίτερα τὸ 1964, ἔδωσαν ὁρθές καὶ πλούσιες ἀπαντήσεις γιὰ τίς διάφορες χώρες. Μία πιθανότητα πού προβάλλει εἶναι μήπως τὰ παιδιά τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἀσχολοῦνται περισσότερο με τὸ λαὸ μιᾶς χώρας, με τοὺς πολλούς, καὶ λιγότερο με τὸν ἀρχηγό, τὸν ἓνα. Αὐτὸ ὅμως με τὰ δεδομένα τοῦ-τῆς τῆς ἔρευνας δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ.

Δεύτερος κώδικας—Εἰδὸς

Ἐνα παιδί μπορεῖ νὰ δώσει πληροφορίες πού ἀφοροῦν ὕλιστικά στοιχεία ἢ πληροφορίες πού ἀφοροῦν μὴ ὕλιστικά στοιχεία, δηλαδὴ ιδέες, ἀξίες ἢ πληροφορίες πού ἀφοροῦν καὶ ὕλη καὶ ιδέες.

Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρονται δύο πληροφορίες ἀπὸ κάθε εἶδος:

ὕλιστικές:

- μεγάλο κράτος καὶ μεγάλη δύναμη. Τελευταῖα ἀξιοποιεῖ τὰ μέρη τῆς με ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα.
- ἔχει μεγάλη ἔκταση, ἔχει ἐργοστάσια, ἔχουμε καλὲς σέσεις, τῆς δίνουμε πορτοκάλια, λεμόνια.

μὴ ὕλιστικές:

- ἔχει ἀνεπτυγμένο πολιτισμὸ. Εἶναι τίμιος ὁ λαός.
- ἐκεῖ πηγαίνουν πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ σπουδάσουν.

καὶ τὰ δύο:

- εἶναι βρομία χώρα, πολιτισμένη, ἔχει ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, ὅλοι οἱ κάτοικοι ὑπακούουν στοὺς νόμους.
- ἔχει πολλὰ πανεπιστήμια καὶ πολλὰς ἀρχαιοτήτες· ἔχει μοντέρνα καὶ μεγάλα αὐτοκίνητα.

Γι' αὐτὸ, με βάση τὰ παιδιά, τὸ ὕλικό μας παίρνει τριπλὴ ταξινόμηση: ὕλιστικά στοιχεία—μὴ ὕλιστικά στοιχεία—καὶ τὰ δύο. Με βάση τίς πληροφορίες, ἡ ταξινόμηση γίνεται διχοτομικὴ. Ἰδεολογικὲς ἢ ἀξιολογικὲς πληροφορίες—ὕλιστικές πληροφορίες.

Ἡ πρώτη ταξινόμηση παρουσιάζει τὰ περισσό-

ΠΙΝΑΚΑΣ XII. Σχέση περιεχομένου πληροφορίας μὲ ἀτομικά καὶ κοινωνικά χαρακτηριστικά τῶν παιδιῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	Ἀμερική		Γαλλία		Γερμανία		Ρωσία	
	1964	1978	1964	1978	1964	1978	1964	1978
Φύλο								
χ ²	7.36	3.04	2.28	1.66	2.43	2.76	4.34	1.13
α	0.06	0.38	0.51	0.64	0.49	0.43	0.23	0.77
Βαθμὸς ἀστικότητος								
χ ²	0.79	10.22	7.52	16.82	4.71	3.11	1.98	2.61
α	0.85	0.02	0.06	0.008	0.19	0.38	0.58	0.46
Ἐπάγγελμα πατρὸς								
χ ²	11.02	15.24	14.27	16.21	22.51	20.44	16.09	14.78
α	0.75	0.43	0.50	0.37	0.09	0.16	0.38	0.47

τερα παιδιά νά δίνουν μὴ ὀλιστικές πληροφορίες γιὰ ὅλες τὶς χώρες τὸ 1964 (Πίν. VII). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ τὸ 1978, μὲ ἐξαίρεση τὴν Ἀμερική, γιὰ τὴν ὁποία περισσότερα παιδιά ἀναφέρουν ὀλιστικά πράγματα. Ἄν συγκρίνουμε τὶς χώρες μεταξύ τους, βλέπουμε ὅτι καὶ στὶς δύο χρονικὲς στιγμὲς (1964 καὶ 1978) ἡ Γερμανία ἔχει τὸ προβάδισμα στὶς ἰδεολογικὲς ἀναφορές. Τὸ 1964, ἀμέσως μετὰ τὴ Γερμανία, ἔρχεται ἡ Ρωσία (διαφορά μονάδας), ἐνῶ τὸ 1978 οἱ ἰδεολογικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Ρωσία εἶναι σχεδὸν οἱ μιστές ἀπὸ ὅ,τι γιὰ τὴ Γερμανία. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἴσως συνέπεια τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ πληροφοριῶν γιὰ τὴ Ρωσία γενικά τὸ 1978.

Καὶ μὲ διχοτομικὴ ταξινόμηση, οἱ πληροφορίες πού ἀφοροῦν ἰδέες εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού ἀφοροῦν ὕλικα πράγματα. Τὸ 1964, τὸ ποσοστὸ εἶναι 68,54% καὶ τὸ 1978 54,04%. Ἡ διαφορά στὰ ποσοστὰ (14,50%), στατιστικὰ σημαντικὴ σὲ ἐπίπεδο 0,001 ($t=5.10$), φανερώνει ὅτι παρ' ὅλο πού καὶ στὶς δύο περιόδους οἱ ἰδεολογικὲς πληροφορίες εἶναι περισσότερες, ὅμως ὑπάρχει ποιητικὴ διαφορά τῶν πληροφοριῶν ἀνάμεσα στὶς δύο χρονικὲς στιγμὲς, καὶ ἐπομένως ἀνάμεσα στὰ ἐνδιαφέροντα πού ἔχουν τὰ παιδιά τῶν δύο ἐποχῶν.

Τρίτος κώδικας - Ὁρθότητα

Ὅπως εἶναι φυσικὸ, οἱ πληροφορίες πού ἔδωσαν τὰ παιδιά εἶναι ἄλλες ὀρθές καὶ ἄλλες λάθος. Στὸ σύνολο τῶν πληροφοριῶν γιὰ ὅλες τὶς χώρες τὸ ποσοστὸ τῶν ὀρθῶν τοῦ 1964 (86,73%) εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τοῦ 1978 (80,87%) μὲ στατιστικὰ σημαντικὴ διαφορά σὲ ἐπίπεδο 0,001 ($t=3.08$). Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ παιδιῶν δίνει σωστὲς πληροφορίες καὶ στὶς δύο χρονικὲς στιγμὲς. Ἡ ποσότητα τῶν ὀρθῶν ἀπαντήσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ χώρα. Τὸ 1964 π.χ. ἡ Γερμανία ἔχει τὸ προβάδισμα στὶς ὀρθές ἀπαντήσεις (133 παιδιά), ἐνῶ τὸ 1978 ἡ Ἀμερική (93

ΠΙΝΑΚΑΣ XIII. Ἀρχηγοὶ κρατῶν πού ἀναφέρθηκαν τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 κατὰ φύλο καὶ κοινωνικο-οικονομικὸ ἐπίπεδο

Ἀρχηγοί	Σύνολο	Ἀγόρια	Κορίτσια	Μέση Τάξη	Ἑργατικὴ Τάξη
	1964				
Κέννεντυ	28	20	8	18	10
Χρυστόφω	22	15	7	14	8
Χίτλερ	15	13	2	11	4
Ντέ Γκώλ	8	6	2	7	1
Τζόνσον	3	3	—	3	—
Στάλιν	1	1	—	1	—
Σύνολο	58	19	54	23	
	1978				
Κέννεντυ	1	1	—	—	1
Λίνκολν	2	1	1	1	1
Χίτλερ	14	10	4	7	7
Βίσμαρκ	1	1	—	1	—
Κάιζερ	1	1	—	1	—
Ντέ Γκώλ	1	1	—	1	—
Ναπολέον	2	1	1	1	1
Ἰβάν (ὁ τρομερός)	1	1	—	1	—
Μέγας Πέτρος	1	1	—	1	—
Αἰκατερίνη	1	1	—	1	—
Σύνολο	19	6	15	10	

παιδιά). Τὶς λιγότερες ὀρθές ἀπαντήσεις φέρνουν ἡ Γαλλία τὸ 1964 (93 παιδιά) καὶ ἡ Ρωσία τὸ 1978 (61 παιδιά). Οἱ ὀρθές γνώσεις γιὰ μιά χώρα δὲν εἶναι ἐνδειξη ὅτι ἡ χώρα εἶναι δημοφιλές, οὔτε οἱ λαθεμένες γνώσεις προδικάζουν ἀρνητικὲς διαθέσεις. Γιὰ τὴ Γερμανία π.χ. πού τὸ 1964 συγκεντρώνει τὶς πλεονεκτήματα σωστῆς πληροφορίας οἱ περισσότερες ἐκδηλώσεις ἐχθρὶκά συναισθήματα καὶ ἀρνητικὲς διαθέσεις τῶν παιδιῶν πού ἔδωσαν τὶς πληροφορίες (Πίν. VII).

Πολλοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν τὴν ὀρθότητα τῶν πληροφοριῶν γιὰ μιά χώρα. Ὅρισμένοι πηγαίζουν ἀπὸ τὸ παιδί, ἄλλοι εἶναι ἐξωτερικοί. Τὰ ἀτομικά καὶ κοινωνικά χαρακτηριστικά τοῦ παιδιοῦ

ΠΙΝΑΚΑΣ XIV. Ὁρθότητα ἀπαντήσεων καὶ χαρακτηριστικά παιδιοῦ

	1964			1978		
	χ^2	β. ἑλ.	α	χ^2	β. ἑλ.	α
ὀρθότητα καὶ φύλο	2,24	2	0,48	0,247	2	0,88
ὀρθότητα καὶ ἀστικότητα	4,748	2	0,19	2,574	2	0,27
ὀρθότητα καὶ ἐπάγγελμα πατέρα	16,117	10	0,17	9,246	10	0,50

ἔχουν πολὺ μικρὴ ἢ καθόλου ἐπίδραση στὴν ὀρθότητα τῶν γνώσεων πού κατέχει ἓνα παιδί γιὰ μιὰ ξένη χώρα (Πίν. XIV). Τό ἴδιο καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν πληροφοριῶν δὲν φαίνεται νὰ παίζει σημαντικό ρόλο στὴν ὀρθότητα τῶν ἀπαντήσεων. Ἔτσι, ἡ συσχέτιση ἀνάμεσα στὴν ὀρθότητα καὶ στὸ περιεχόμενο τῆς πληροφορίας ἀνεξάρτητα ἀπὸ χῶρες δὲν εἶναι στατιστικά σημαντικὴ οὔτε τὸ 1964, οὔτε τὸ 1978 ($\chi^2=4,53$, $\alpha=0,34$ καὶ $\chi^2=3,74$, $\alpha=0,44$ ἀντίστοιχα). Ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν ὅπως:

α) Στὴν περίπτωση τῆς Γαλλίας τὸ 1964, ὅπου ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ὀρθῶν ἀπαντήσεων ἀφορᾷ τὴν κατηγορία πολιτισμὸς-κουλτούρα, πού συγκεντρώνει τίς περισσότερες ἀναφορές, ἐνῶ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς λάθος ἀπαντήσεων ἀφορᾷ τὴν κατηγορία ἱστορία-πολιτικὴ, καὶ συγκεντρώνει τίς λιγότερες ἀναφορές. β) Στὴν περίπτωση τῆς Ρωσίας, τὸ 1978, ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ὀρθῶν ἀπαντήσεων παρουσιάζεται στὴν κατηγορία γεωγραφία, πού συγκεντρώνει καὶ τίς περισσότερες ἀναφορές (Πίν. VII). Ἄρα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅσο περισσότεροι μαθητές ξέρουν ἓνα χαρακτηριστικὸ μιᾶς χώρας τόσο ὀρθότερες πληροφορίες δίνουν γι' αὐτό.

Γεννιέται τώρα τὸ ἐρώτημα μήπως ἄλλοι παράγοντες πῶς δυνατοὶ καὶ ἴσως πῶς ὑποκειμενικοὶ ἐπηρεάζουν τίς γνώσεις γιὰ μιὰ ξένη χώρα; Γιὰ παράδειγμα μήπως ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ δική μας χώρα ἐξαρτᾶται κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ μιὰ ξένη κάνουν τὸ παιδί νὰ αἰσθάνεται θαυμασμὸ καὶ ἀγάπη ἢ φόβο καὶ μίσος γιὰ τὴν ξένη χώρα καὶ συνακόλουθα νὰ δημιουργοῦνται μέσα του ἐσφαλμένες γνώσεις μὴ ἀποκλιση θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἀνάλογα μὲ τὰ συναισθήματα; Ἀπάντησις σ' αὐτὸ δίνουν οἱ συσχετίσεις ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ κάθε χώρα, ὅπου οἱ τιμὲς τοῦ χ^2 καὶ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 δὲν εἶναι στατιστικά σημαντικές: Ἄρα δὲν ὑπάρχει σύνδρομο ἐξάρτησης τῆς δικῆς μας ἀπὸ τὴν ξένη χώρα. Φυσικὰ οὔτε καὶ ἀντίστροφα, τὸ ὁποῖο νὰ ἐπηρεάζει τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπαντήσεων.

—ὀρθότητα καὶ ἀντικειμενικότητα: 1964 $\chi^2=1,69$, $\alpha=0,43$
—ὀρθότητα καὶ ἀντικειμενικότητα: 1978 $\chi^2=0,24$, $\alpha=0,89$

Τέταρτος κώδικας—Ἀντικειμενικότητα

Μέ τὸν κώδικα αὐτὸν κρίνονται οἱ πληροφορίες πού δίνουν τὰ παιδιά ὥς πρὸς τὴν ἐξάρτησιν ἢ ἄλλη σχέση τους μὲ τὴν Ἑλλάδα. Παρατηρεῖται ὅτι ὅσο πῶς ἄσχετη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ πληροφορία

πού δίνουν τὰ παιδιά, τόσο πῶς ἀντικειμενικὴ εἶναι. Οἱ περισσότερες ἀπαντήσεις πού δόθηκαν ἀπὸ τὰ παιδιά γιὰ τίς διάφορες χῶρες εἶναι ἀντικειμενικές, δηλαδή ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ ἀφορᾷ καὶ τίς δύο χρονικὲς στιγμὲς τῆς ἔρευνας καὶ ὅλες τίς χῶρες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία, γιὰ τὴν ὁποία οἱ ἐξαρτημένες ἀπαντήσεις εἶναι οἱ περισσότερες καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ περισσότερα παιδιά. Στὸ σύνολο τῶν ἀπαντήσεων, παρατηρεῖται μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα τὸ 1978 ἀπὸ τὸ 1964. Τὰ σχετικὰ ποσοστά εἶναι 85,19% τὸ 1978 καὶ 62,10% τὸ 1964 (Πίν. VII). Ἡ διαφορὰ εἶναι στατιστικὰ σημαντικὴ σὲ ἐπίπεδο 0,001 ($t=3,55$).

Δὲν ὑπάρχει στατιστικὰ σημαντικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀντικειμενικότητα καὶ στὸ εἶδος τῶν ἀπαντήσεων (ὄλη-ἰδέες). Τὰ ἀντίστοιχα σὲ κάθε περίοδο χ^2 εἶναι 3,69, ἐπίπεδο $\alpha=0,16$ καὶ 5,73, ἐπίπεδο $\alpha=0,60$. Οὔτε ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀντικειμενικότητα καὶ στὸ περιεχόμενο τῶν ἀπαντήσεων τὸ 1964 καὶ τὸ 1978. (Σχετικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα: 1964 $\chi^2=3,69$, $\alpha=0,16$ καὶ 1978 $\chi^2=5,73$, $\alpha=0,06$). Ἡ ἔλλειψη σημαντικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀντικειμενικότητα καὶ στὴν ὀρθότητα, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ στὴ σχετικὴ παράγραφο, καὶ ἐκεῖ δὲν εἶναι σημαντικὴ.

Ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἡ ἀνεξάρτητὴ ἢ ἐξαρτημένη πληροφορία πού δίνει ἓνα παιδί γιὰ μιὰ χώρα δὲν ἐπηρεάζει τὴν πληροφορία πού ἀκολουθεῖ γιὰ ἄλλη χώρα. Στὸν τομέα τῆς ἀντικειμενικότητας, κάθε χώρα κρατεῖ τὴν ἀτομικότητά της. Ἔτσι ὅσο περισσότερες οἱ χῶρες τόσο λιγότερα παιδιά δίνουν πληροφορίες τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς τόσο τὸ 1964 ὅσο καὶ τὸ 1978, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα.

Τελικὰ σημειώνεται ὅτι τὸ περιεχόμενο, τὸ εἶδος, ἢ ὀρθότητα καὶ ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ἀπαντήσεων δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μαθητῶν.

Ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴ χώρα μας ἢ ἀνεξάρτητες οἱ ἀπαντήσεις πού ἔδωσαν τὰ παιδιά γιὰ τίς ξένες χῶρες ἰδιαίτερα τὸ 1964, τὰ δείχνουν προσαρμοσμένα

ΠΙΝΑΚΑΣ XV. Ἀριθμὸς χωρὼν μὲ ὅμοιες πληροφορίες, ἀντικειμενικὲς ἢ μὴ

Περίοδος	4 χῶρες	3 χῶρες	2 χῶρες	1 χώρα
1964	18	24	45	53
1978	9	28	29	40

καὶ γιὰ τὴν ἡλικία τους ἀρκετὰ ὥριμα. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ ἀπαντήσεις πού δίνουν τὰ παιδιά εἶναι γνήσιες, ξεκάθαρες καὶ προσγειωμένες. Ἀκόμη καὶ τὰ παιδιά πού σκέπτονται τὶς χώρες αὐτὲς σὰν κέντρα ἐξάρτησης τῆς Ἑλλάδας ἔδωσαν πληροφορίες πού στηρίζονται σὲ πραγματικά γεγονότα καὶ καταστάσεις. Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἐλάχιστες συγκρίσεις ἔγιναν ἀνάμεσα στὴ δική μας καὶ στὶς ξένες χώρες. Σὲ αὐτὲς ὑπερτεροῦν οἱ ξένες χώρες σὲ ὕλικά πράγματα, ἡ δική μας χώρα σὲ ἠθικά θέματα. Παραδείγματα δηλώσεων τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν ὑπεροχὴ ξένων χωρῶν:

- ἡ Ἀμερικὴ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.
- Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν καλὰ σπίτια, ὄχι σὰν τὰ δικά μας.
- ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ρωσία εἶναι πιο πλούσιες ἀπὸ μᾶς.

Παραδείγματα δηλώσεων τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς δικῆς μας χώρας:

- οἱ Γερμανοὶ ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα μὲ πάρα πολλοὺς στρατιῶτες ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κέρδισαν τὸν πόλεμο (!).
- οἱ Ρῶσοι φοβοῦνται τοὺς Ἕλληνες.
- οἱ Ἀμερικανοὶ ἐκπολιτίστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

Βέβαια, τέτοιου εἶδους συγκρίσεις εἶναι ἐλάχιστες ἀλλὰ καὶ στὴν περιορισμένη αὐτὴ ἔκταση ἡ πληροφορὸρησιν δείχνει ὅτι σωστά ἡ λάθος τὰ παιδιά αἰσθάνονται ἐθνικὴ περηφάνεια. Ἄραγε, ὅτι εἶναι λαθεμένο προέρχεται ἀπὸ τὴ διδασχὴ πού ἔκαναν στὰ παιδιά εὐφάνταστοι δάσκαλοι ἢ εἶναι γέννημα τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν, πού τροποποιοῦν καὶ τὴν ἱστορία ἀκόμα ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τους;

δ) Διαθέσεις πρὸς ἄλλες χώρες

Πέμπτος κώδικας - Διαθέσεις

Ὁ κώδικας περιλαμβάνει θετικές, ἀρνητικές καὶ οὐδέτερες διαθέσεις γιὰ ἑλλειψὶν διαθέσεων. Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζουν τὰ παιδιά μὲ βάση τὸν κώδικα αὐτὸν εἶναι ἡ ἀκόλουθη (Πίν. VII):

Οἱ θετικές διαθέσεις γιὰ κάθε χώρα εἶναι περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀρνητικές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία τὸ 1964, πού οἱ ἀρνητικές εἶναι οἱ περισσότερες. Στὶς ἄλλες χώρες, καὶ στὴ Γερμανία τὸ 1978, οἱ ἀρνητικές διαθέσεις εἶναι λιγότερες ἀπὸ ὅ,τι τὸ 1964. Ὑπάρχει καὶ μιά μεγάλη κατηγορία πληροφοριῶν γιὰ κάθε χώρα, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι οὔτε θετικές οὔτε ἀρνητικές. Αὐτὲς χαρακτηρίζονται οὐδέτερες ἢ ἀδιάφορες, στὴν οὐσία ὅμως φανεράνουν ἑλλειψὶν διαθέσεων. Γίνεται δηλαδὴ διαπίστωση χαρακτηριστικῶν μιᾶς χώρας χωρὶς συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ τῶν παιδιῶν πού τὴν κάνουν. Παράδειγμα: «ἡ Ρωσία εἶναι μεγάλη σὲ ἔκταση χώρα». Ἐδὼ ἔχουμε διαπίστωση ἐνὸς γεγονότος καὶ τίποτα ἄλλο. Ἀν ὅμως

πάρουμε ἄλλη διαπίστωση, ὅπως «οἱ Ρῶσοι νίκησαν τοὺς Γερμανοὺς στὸν Β' παγκόσμιον πόλεμο», ἔχουμε μέσα στὴν πρόταση αὐτὴ τὶς διαθέσεις τοῦ ὁμιλητῆ, στὴ λέξη ἐνίκησαν. Πληροφορίες ὅμοιες μὲ τὸ πρῶτο παράδειγμα ἔχουμε γιὰ κάθε χώρα ἀρκετές καὶ οἱ περισσότερες ἀφοροῦν τὴν Ἀμερικὴ καὶ στὶς δύο χρονικὲς στιγμὲς (Πίν. VII). Τὸ 1978 περισσότερα παιδιά δείχνουν οὐδέτερες διαθέσεις πρὸς τὶς τέσσερις χώρες ἀπὸ ὅ,τι τὸ 1964. Ὅπως ἀναφέρεται πιο πάνω, τὸ 1964 οἱ θετικές διαθέσεις εἶναι περισσότερες ἀπὸ ὅ,τι τὸ 1978 (55,61% καὶ 50,11%). Ἡ διαφορά τῶν ποσοστῶν αὐτῶν ὅμως δὲν εἶναι στατιστικὰ σημαντικὴ ($t=1,05$). Ἡ θετικὴ στάση τῶν παιδιῶν προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὴ χώρα. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παιδιά δείχνουν θετικές διαθέσεις πρὸς ὁρισμένες καὶ ὄχι πρὸς ὅλες τὶς χώρες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο πίνακα ὅπου 18 παιδιά τὸ 1964 καὶ 9 μόνο τὸ 1978, δείχνουν θετικές διαθέσεις καὶ γιὰ τὶς 4 χώρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ XVI. Ἀριθμὸς χωρῶν πού τὰ ἴδια παιδιά ἔδειξαν ἴδιες διαθέσεις

	4 χώρες	3 χώρες	2 χώρες	1 χώρα
ἀρ. παιδιῶν τὸ 1964	18	24	45	53
ἀρ. παιδιῶν τὸ 1978	9	28	29	40

Οἱ πληροφορίες πού δίνονται γιὰ μιά χώρα ἀφοροῦν κυρίως τὴν κατάσταση καὶ τὴ δραστηριότητα τῆς χώρας ἢ τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ λαοῦ τῆς. Παρατηρεῖται ὅμως τὸ ἑξῆς: Καὶ στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας, οἱ περισσότερες πληροφορίες πού ἐκφράζουν θετικές διαθέσεις ἀναφέρονται στὴ χώρα, οἱ περισσότερες πού ἐκφράζουν ἀρνητικές διαθέσεις ἀναφέρονται στὸ λαό, τὸ 1964. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς θετικές τὸ 1978 ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὶς ἀρνητικές (Πίν. XVII).

ΠΙΝΑΚΑΣ XVII. Θετικές καὶ ἀρνητικές διαθέσεις πρὸς χώρες καὶ λαοὺς

	1964		1978	
	Χώρα	Λαός	Χώρα	Λαός
Ἀμερικὴ θετικές ἀρνητικές	69 8	14 14	65 2	5 1
Γαλλία θετικές ἀρνητικές	58 2	17 2	54 1	14 -
Γερμανία θετικές ἀρνητικές	42 26	19 38	39 22	9 16
Ρωσία θετικές ἀρνητικές	64 2	33 5	40 5	8 5

Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ τῶν διαθέσεων ἀνάμεσα σὲ χώρα καὶ λαὸ φανερώνει ὅτι ὁ χαρακτήρας καὶ οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐντυπωσιάζουν περισσότερο τὰ παιδιά καὶ ἐπομένως εἶναι πλουσιότεροι φορεῖς στοιχείων γιὰ τὸ σχηματισμὸ ἐννοιῶν καὶ διαθέσεων, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ λαὸς, σὰν ἀνθρώπινα ὄντα, κινεῖν περισσότερο τὴν ἐπιθετικότητα τῶν παιδιῶν.

Τὸ νὰ δείχνουν τὰ παιδιά θετικές διαθέσεις πρὸς ξένες χώρες εἶναι φυσιολογικὴ στάση, γιατί ποτέ ἓνα κανονικὸ παιδί δὲν αἰσθάνεται ἐχθρότητα πρὸς ἄτομα ἢ ομάδες ἂν δὲν ἔχει ὑποφέρει ἢ ἂν δὲν ἀπειλεῖται ἀπὸ αὐτά. Ἔτσι συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση τῆς Γερμανίας, ἡ ὁποία καὶ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 συγκεντρώνει τὰ περισσότερα παιδιά μὲ ἐχθρικά συναισθήματα καὶ ἀρνητικές διαθέσεις. Τὰ παιδιά αἰτιολογοῦν τίς ἀρνητικές τους διαθέσεις πρὸς τὴ Γερμανία μὲ ἀναφορὴς στὸ Β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ στὴ γερμανικὴ κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Τότε ὅμως, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ πιο πάνω, οὔτε οἱ γονεῖς τους δὲν εἶχαν γεννηθεῖ, οἱ πιο πολλοί, καὶ ὅμως τὰ παιδιά ξέρουν τὰ γεγονότα σὰ νὰ τὰ εἶχαν ζήσει. Εἶναι ἡ τραγικότητα τῶν συμβάντων καὶ τῶν γεγονότων πού τὰ κρατᾶ ζωντανά πέρα ἀπὸ τὸ χρόνο, σὰν ἱστορία τῆς στιγμῆς.

Ὅταν τὰ παιδιά δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴ Γερμανία ἀναφέροντο τὸ Χίτλερ πού ξεκίνησε τὸν πόλεμον, τοὺς Γερμανοὺς πού θέλησαν νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν κόσμον ὅλο, τὴ βαρβαρότητα

τῶν Γερμανῶν καὶ τὴν ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων. Περίεργο εἶναι ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν Ἑβραίων ἀναφέρεται μόνο ἀπὸ ἓνα παιδί. Ἴσως γιὰ τὴν Ἀθήνα οἱ περισσότεροι Ἑβραῖοι εἶχαν φύγει πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσβολή. Τὰ παιδιά τῆς Θεσσαλονίκης θὰ εἶχαν, Ἴσως, πολὺ περισσότερα νὰ πῶνε.

Ὅπως εἶναι φυσικὸ, ὅλες σχεδὸν οἱ ἀρνητικές πληροφορίες εἶναι ἱστορικές-πολιτικές, καὶ μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅλες εἶναι σωστές. Κάπου-κάπου ὑπάρχουν καὶ υπερβολές, πού δημιουργεῖ ἡ ἐθνικὴ μας περηφάνεια, π.χ. «οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πολεμήσει κι ἐμᾶς καὶ τοὺς νίκησαμε». Στὰ 1964 οἱ ἀναφορὴς στὸ λαὸ καὶ στὴ βαρβαρότητα πού ἔδειξε στὸν πόλεμον εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ 8, τι τὸ 1978. Τώρα, τὴν κατακραυγὴ τοῦ πολέμου δέχεται κυρίως ὁ Χίτλερ. Αὐτὸ εἶναι δεῖγμα τῆς ἀποστασιοποίησης πού φέρνει ὁ χρόνος, πού συγκεντρώνει τίς εὐθύνες πάντα στὸν ἓνα, τὸν ἀρχηγό. Γιὰ νὰ γίνει πιο ζωντανὴ ἡ ἀνάλυση τῶν πληροφοριῶν πού ἔδωσαν τὰ παιδιά γιὰ τίς διάφορες χώρες, παραθέτουμε σὲ κάθε μιὰ ἀποσπάσματα τοῦ 1964 καὶ τοῦ 1978, θετικά καὶ ἀρνητικά. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 τοποθετήθηκαν ἀντικριστά καὶ ἔγινε προσπάθεια νὰ ἔχουν τὰ διπλανά τὸ ἴδιο ἢ σχετικὸ περιεχόμενο, ὥστε νὰ φαίνονται μὲ τὴν πρώτη ματιὰ οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορὲς στὴν ἔκφραση. Θὰ εἶναι καὶ αὐτές μιὰ ἐνδειξὴ γιὰ τὰ κίνητρα καὶ τίς διαθέσεις τῶν παιδιῶν πού δίνουν τίς πληροφορίες τότε καὶ τώρα.

Γερμανία

Θετικά 1964

Ὁ λαὸς εἶναι πειθαρχικός, ἐργατικός καὶ δυνατός.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10 χρ.)⁶

Πολλοὶ Ἑλληνες μεταναστεύουν στὴ Γερμανία νὰ βροῦνε δουλειὰ γιατί ὑπάρχουν πολλὰ ἐργοστάσια.

(Κορ. Ἐργ. Τ. 11 Χρ.)

Εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες βιομηχανικές χώρες τοῦ κόσμου

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Γερμανία εἶναι πολὺ ἰσχυρὴ στὸ ναυτικὸ καὶ στὴν ἀεροπορία.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Πολλοὶ συνθέτες ᾄσων ἠγνήθησαν στὴ Γερμανία. Ὁ Βάγκνερ, ὁ Μότσαρτ, ὁ Μπετόβεν.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Θετικά 1978

Ἔχει ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, γιατί ὅλοι οἱ κάτοικοι ὑπακούουν στοὺς νόμους καὶ κάνουν τὴ δουλειὰ τους σωστά.

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Σήμερα ἡ Γερμανία ἔχει πολὺ ἀνεπτυγμένη βιομηχανία καὶ πολλοὶ ξένοι μετανάστες ἐργάζονται ἐκεῖ.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Πολὺ προοδευμένος λαὸς. Ἐχουν προοδεῖσει στὰ μηχανήματα.

Ἡ γερμανικὴ γλῶσσα εἶναι σπουδαία.

(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἔχει ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, βαριά καὶ ἐλαφριά. Ἐργάζονται ἐκεῖ περίπου 3.000.000 ξένοι ἐργάτες, οἱ 300.000 εἶναι Ἑλληνες.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀπὸ ἐκεῖ κατάγονται οἱ περισσότεροι μουσικοί. Ξέρω ὅμως ὅτι μᾶς ἔκανε πόλεμον.

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

6. Ἀγ. = ἀγόρι
Κορ. = Κορίτσι
Μ. Τ. = Μέση τάξη
Ἐργ. Τ. = Ἐργατικὴ τάξη
9, 10, 11 = ἡλικία

Ἀρνητικά 1964

Ἡ Γερμανία εἶναι μιά χώρα πού ὅλα τὰ κράτη τή μισοῦνε. Ἐκεῖ ἦταν ὁ Χίτλερ πού κατέστρεψε τὴν ἀνθρωπότητα.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶχαν ὑποδουλώσει τὴν Ἑλλάδα καὶ συμπεριφέρονταν βάρβαρα.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν κατακτήσει ὅλη τὴ γῆ. Σκότωσαν πολλοὺς ἀνθρώπους. Ἦθελαν νὰ κάμουν τὴ χώρα τους πολὺ ἱσχυρή.

(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Ὁ Χίτλερ ἦταν δικτάτωρ ἐκεῖ καὶ ἦταν σχεδὸν παράφρων.
(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Δέ μ' ἀρέσουν οἱ Γερμανοί, γιατί στήν κατοχὴ ἔβαζαν τοὺς Ἑβραίους ζωντανούς μέσα σέ φούρνους καὶ τοὺς ἔκαιγαν.

(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Εἶναι βάρβαροι. Ἦρθαν στήν Ἑλλάδα νὰ μᾶς πάρουν σκλάβους.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Ὅπως οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ Ρωσία εἶναι λιγότερες τὸ 1978 ἀπὸ τὸ 1964,⁷ ἔτσι καὶ ὁ ἀριθμὸς παιδιῶν πού δείχνουν θετικές διαθέσεις πρὸς τὴ Ρωσία εἶναι μικρότερος. Ἀσφαλῶς ἡ ἀλλαγὴ ὀφείλεται στὰ ἴδια αἷτια πού προκάλεσαν τὴν ἀγνοία τῆς Ρωσίας τὸ 1978, δηλαδή στὴ λιγότερο ἐντονη παρουσία τῆς Ρωσίας στὰ κατὰ θέματα τῆς Ἑλλάδας (Κύπρος, Αἴγατο), στὴ νομιμοποίηση τοῦ ΚΚΕ, στὴ δευτερεύουσα σημασία πού ἔχουν οἱ ἐπιτεῦξεις στὸ διάστημα σήμερα. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀνά-

Θετικά 1964

Ἡ Ρωσία δὲν ἔχει βασιλιά. ἔχει πρόεδρο. Εἶναι σύμμαχοί μας. Εἶναι ἡ πιὸ πολιτισμένη χώρα τοῦ κόσμου.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Ἀνακάλυψαν τὴν ἀτομικὴ βόμβα καὶ ἔχουν πυραύλους. Εἶναι μαζί μας στὸ θέμα τῆς Κύπρου.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Οἱ Ρῥοὶ ἐμποδίζουν νὰ ξεσπάσει πόλεμος ἀνάμεσα στοὺς Ἑλλήνες καὶ στοὺς Τούρκους.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι πελώρια χώρα. Ὅλοι δουλεύουν καὶ πληρώνονται ἴσα.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Ρωσία ἔχει καλοὺς ἐπιστήμονες. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἔκαναν ἐκεῖ ἐγγείρηση καρδιάς.

(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἦρθαν πρῶτοι πέντε φορές.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

7. Πρβλ. σελ. 172

Ἀρνητικά 1978

Ἦταν ἡ αἷτια τοῦ Α' καὶ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ ὁ Χίτλερ ἦταν δικτάτορας καὶ κήρυξε τὸν πόλεμο στὶς εὐρωπαϊκές χώρες. Νικήθηκε ἀπὸ τοὺς Συμμάχους.

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἐκεῖ γίνεαι πόλεμος καὶ σκοτώθηκαν πολλοὶ Ἕλληνες.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Ὁ Χίτλερ ἔκαμε πόλεμο καὶ ἡ Γερμανία πῆγε νὰ κατακτήσει τὸν κόσμο.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Εἶχε ἡ Γερμανία κηρύξει τὸν πόλεμο στήν Εὐρώπη καὶ τώρα ἔχει χωριστεῖ στὴ Νότια καὶ στὴ Βόρεια. Ἦταν ὁ δικτάτορας Χίτλερ.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πάει νὰ κυριεύσουν τὴν Κρήτη καὶ τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ τὴν ἔπαθαν ἐκεῖ.

(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Τὸ 1940 ἔκαναν πόλεμο μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐκαναν σκληρὰ βασανιστήρια.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

μεσα στὶς δύο ἐποχές εἶναι ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1964 τρέφουν γιὰ τὴ Ρωσία ἀνάμικτα συναισθήματα θαυμασμοῦ καὶ φόβου, τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἀρχίζουν νὰ θαυμάζουν τὴ Ρωσία γιὰ τὴ δύναμή της, ἐκτιμοῦν τὸ λαὸ τῆς γιὰ τίς ἐπιτεῦξεις του ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κάνουν ἀντικειμενικά, χωρὶς νὰ ἐμπλακοῦν συναισθηματικά μὲ τὴ χώρα, ὅπως συνέβαινε τὸ 1964. Βέβαια, ἡ στάση αὐτὴ εἶναι ἡ δεσπόουσα τὸ 1978 σὲ ὅλες τίς χώρες γιὰ τίς ὁποῖες ρωτήθηκαν τὰ παιδιά. Ἀκολουθοῦν ἀποσπάσματα.

Ρωσία

Θετικά 1978

Τὸ 1917 ἔγινε ἡ Ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση καὶ ἔδιωξαν τοὺς Τσάρους καὶ ἀνέβασαν τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα. Ἀπὸ τότε ἡ Ρωσία ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς μεγαλύτερες δυνάμεις μετὰ τίς ΗΠΑ.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἐχουν φύγει πολλὰ διαστημόπλοια στὸ φεγγάρι. Ἐχουν τὴν ἀτομικὴ βόμβα.

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Μιά μεγάλη δύναμη. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀναστάτωσε πολλὰς φορές τὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ γίνεαι ἐπανάσταση ἀλλὰ τελικὰ δὲν τὴ βοήθησε πολὺ.

(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἐχει πολίτευμα τὸν κομμουνισμό. Εἶναι προοδευμένη χώρα.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἐχει ἀνακαλύψει τὴ βόμβα νετρονίου. Ξέρω ὅτι στὰ νοσοκομεῖα δὲν ὑπάρχουν νοσοκόμες ἀλλὰ ὁ διπλανὸς σου ἐνδιαφέρεται γιὰ σένα.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι ἡ πρώτη στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες καὶ ἡ δευτέρη στὸ πολεμικὸ.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Ἀρνητικά 1964

Ἐκεῖ ζοῦνε κουμμουνιστές. Δέν εἶναι σύμμαχοι μας.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Θέλουν νά μᾶς βοηθήσουν στό θέμα τῆς Κύπρου. Νά διώξουν τοὺς Τούρκους γιὰ νά πάνε οἱ ἴδιοι ἐκεῖ.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Τό 1821 οἱ Ρῶσοι ἤρθαν νά μᾶς βοηθήσουν γιὰ τὸ δικό τους ὁμῶς συμφέρον.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Ρωσία μᾶς εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμο.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Στά δεδομένα τοῦ 1964, ἡ Γαλλία συγκεντρώνει μεγαλύτερο ποσοστὸ θετικῶν διαθέσεων (70,19%) ἀπὸ ὅ,τι στά δεδομένα τοῦ 1978 (61,65%). Καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας, ἡ Γαλλία ἔχει τίς περισσότερες ἀναφορές σέ ἠθικὲς ἀξίες, παρά σέ ὕλιστικά θέματα. Συχνά ἀναφέρεται σάν ἡ χώρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ φωτός. Οἱ φυσικὲς τῆς ὁμορφίης, τὸ Παρίσι μέ τὸν Πύργο τοῦ Ἀιφελ, τὰ μεγάλα κτίρια καὶ τὰ μουσεῖα, ὁ Μέγας Ναπολεὼν, ὁ στρατηγὸς Ντέ Γκῶλ, ἡ καλωσύνη καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ λαοῦ, ἡ ὁμορφιά τῆς γλώσσας, οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, ποιητές, ζωγράφοι καὶ γλύπτες, ὅπως καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῆς Γαλλίας προκαλοῦν τὸ θαυμασμὸ τῶν παιδιῶν. Ἐτσι ἡ Γαλλία ἂν καὶ εἶναι ἡ πιὸ ἄγνωστη ἀπὸ ὅλες τίς χώρες τὸ 1964 καὶ ἡ δευτέρη

Θετικά 1964

Σήμερα ἡ Γαλλία εἶναι ἡ χώρα τοῦ φωτός, ὅπως ἄλλοτε ἡ Ἀθήνα ἦταν ἡ χώρα τῆς Ἐλευθερίας.
(Κορ. Μ.Τ. 11)

Ἐρᾶτα μουσεῖα. Πολιτισμένοι ἄνθρωποι.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἡ Γαλλία ἔχει γλώσσα εὐγενῆ, πού πολλοὶ Ἕλληνες τῆς μαθαίνουν.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Στὴ Γαλλία μαγειρεῖουν καλὰ, ἔχουν ὁμορφα σπίτια καὶ ὁ κόσμος εἶναι καλός.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 9)

Ἡ Γαλλία ἔχει πολλὲς βιομηχανικὲς περιοχές καὶ πολλὲς βιομηχανίες γιὰ αὐτοκίνητα, γιὰ ἀεροπλάνα κ.ἄ.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ὁ στρατηγὸς Ντέ Γκῶλ εἶναι ἐκεῖ. Πολέμησε ἡρωικά σέ δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἡ ἱστορία τῆς Γαλλίας εἶναι πολὺ φημισμένη.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἀρνητικά 1978

Μοῦ κάνει ἐντύπωση πὼς ζοῦνε οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι κομμουνιστές, γιὰτί ὅπως μᾶς εἶπε ἡ δασκάλα μᾶς δέν εἶναι ὥρατο νά σέ ἀναγκάζουν νά κάνεις κάτι.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ ἱστορία τῆς χωρίζεται σέ δύο περιόδους. Πρὶν τὴν ἐπανάσταση, ἡ τσαρική Ρωσία ὄχι καλῶς. Ἐπειδὴ ἦθελε ἔξοδο στὴ θάλασσα βοήθησε τὴν Ἑλλάδα.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Δέν ὑπάρχει δημοκρατία. Ὑπάρχει ἓνα κόμμα πού δέ σ' ἀφήνει νά κάνεις ὅ,τι θέλεις.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Εἶναι μιὰ χώρα πού ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι κακοπερνᾶνε ἀπὸ τὸ πολιτεῦμα.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

ἄγνωστη τὸ 1978 (76 παιδιά τὸ 1964 καὶ 80 τὸ 1978 δέν ξέρουν τίποτα γιὰ τὴ Γαλλία), ἂν καὶ δέν εἶχε ἀναμιχθεῖ, τουλάχιστον τὸ 1964, στίς ἑλληνικὲς ὑποθέσεις τίς σύγχρονες, προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ καὶ τὸ σεβασμὸ τῶν παιδιῶν.

Οὔτε τὸ 1964, οὔτε τὸ 1978 ὑπάρχουν ἀρνητικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Γαλλία. Στά ἀποσπάσματα πού ἀκολουθοῦν φαίνονται οἱ θετικὲς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Στά περισσότερα ἀναφέρονται θέματα πολιτισμοῦ καὶ κουλτοῦρας. Ἱστορικά ἢ πολιτικὰ γεγονότα ἀναφέρονται ἐλάχιστα. Εἶναι περίεργο ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δέν ἀναφέρεται παρά μιὰ ἢ δύο φορές, καὶ ὅτι κανένα παιδί δέν ἀνέφερε τὴ κατάσταση τῆς Γαλλίας στά σύγχρονα ἑλληνικὰ θέματα, κατὰ τὴ δικτατορία καὶ μετὰ τὴ μεταπολίτευση.

Γαλλία

Θετικά 1978

Ἐχει πρωτεύουσα τὸ Παρίσι ἡ «πόλη τοῦ φωτός». Τὸ πολίτευμά της εἶναι δημοκρατικό. Ἡ παιδεία εἶναι ἀνεπτυγμένη. Πολλοὶ Ἕλληνες πηγαίνουν νά σπουδάσουν.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἀρκετὰ πολιτισμένη χώρα. Μεγάλα νοσοκομεία καὶ καθαρὰ.
(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Εἶναι τὸ Παρίσι χώρα τοῦ φωτός, πολὺ ἐξελιγμένη. Μὲ ὥρατα μνημεῖα, Πύργος τοῦ Ἀιφελ, μέ τὸ Λοῦβρο, μέ πῖνακες καὶ ἀγάλματα.
(Κορ. Μ.Τ. 11)

Στὴ Γαλλία ὑπάρχει μιὰ περιοχὴ πού ὀνομάζεται Καμπανία, ὅπου παράγεται ἡ γνωστὴ σαμπάνια. Παράγει μετᾶξι, πατάτες, κ.ἄ.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Προοδευόμενη χώρα μέ βιομηχανία. Ἐχει πολλὰ δάση. Εἶναι ἐξυπνος λαός, ἔχει μεγάλὴ ἀεροπορία.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς μεγάλες δυνάμεις καὶ μαζί μέ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Ρωσία βοήθησαν πολὺ τὴν Ἑλλάδα στὸν ἀγώνα της.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἀρνητικά 1964

Ἐπάρχουν μόνο ἀπὸ πέντε παιδιὰ πληροφορίες πού νά δείχνουν ἀρνητικές διαθέσεις. Εἶναι ἱστορικές ἀλλά εἶναι λαθεμένες γι' αὐτό δὲν ἐπιλέγεται καμιά.

Παρά τὸ γεγονός ὅτι στήν κλίμακα τῶν θετικῶν διαθέσεων ἡ Ἀμερική κρατᾷ τή δεύτερη θέση, τὸ 1964 πολλὰ παιδιὰ μίλησαν μέ πικρία καὶ ἀγανάκτηση γιὰ τήν Ἀμερική, ἰδιαίτερα γιὰ τή στάση της στό θέμα τῆς Κύπρου. Τά ἴδια παιδιὰ ἔδειξαν ἐκπληξή καὶ πικρία γιὰ τή δολοφονία τοῦ Τζὼν Κέννεντυ, γιὰ τήν ὁποία ἀνέφεραν ὅτι εὐθύνεται ὁλος ὁ λαός. Καί τότε ὅμως τήν Ἀμερική τὰ παιδιὰ τή θαύμαζαν σάν χώρα τοῦ μεγάλου καί τοῦ πολλοῦ καί τῆς ἀναγνωρίζουν τήν εὐημερία καί τήν τεχνολογική της ἀνάπτυξη. Ἀλλά παιδιὰ ἀνέφεραν τή συμβολή τῆς Ἀμερικῆς στή νίκη τῶν συμμάχων στό Β' παγκόσμιο πόλεμο, ὅπως καί τήν οἰκονομική βοήθεια πού ἔδωσε στήν Ἑλλάδα στά ἀμέσως μεταπολεμικά χρόνια. Ὁ ἀντικομμουνισμός τῆς Ἀμερικῆς εἶναι γνωστός στά παιδιὰ καί γενικά τὸ πλαίσιο μέ τὸ ὁποῖο τήν περιβάλλουν εἶναι κυρίως πολιτικό.

Στά 1978 ἡ Ἀμερική ἔρχεται πρώτη σέ ἀριθμὸ παιδιῶν μέ θετικές διαθέσεις καί δὲν εἶναι δεμένη πιά μέ τήν πολιτική οὔτε στήν ἴδια ἔκταση μέ τὸ

Ἀρνητικά 1978

Ἐπάρχει μόνο ἓνα παιδί πού ἔδειξε ἀρνητικές διαθέσεις πρὸς τή Γαλλία. Τὸ περιεχόμενο τῶν πληροφοριῶν τοῦ λαθεμένου, γι' αὐτὸ παραλείπεται.

1964, οὔτε στήν ἴδια ἔνταση, οὔτε γιὰ τὰ ἴδια θέματα. Ἐλάχιστα εἶναι τώρα τὰ παιδιὰ πού ἀναφέρουν ἢ ὅτι ἡ Ἀμερική εἶναι μεγάλη δύναμη, ἢ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀνήκει στό μπλόκ τῆς Ἀμερικῆς, ἢ ὅτι οἱ ΗΠΑ εἶναι ἰσχυρή στρατιωτική δύναμη. Ἀντίθετα, πληθώρα ἀπὸ πληροφορίες ἀναφέρονται σέ γεωγραφικά, οἰκονομικά καί τεχνολογικά θέματα τῆς Ἀμερικῆς, στίς φυσικές πηγές τῆς πλοῦτου, στά ἐπιστημονικά τῆς ἐπιτεύγματα, στήν εὐημερία τοῦ λαοῦ (ἐννοοῦν βέβαια μόνο τοὺς λευκοὺς Ἀμερικάνους). Τὸ θέμα τῆς Κύπρου, ἂν καί τόσο σκληρὰ βιωμένο, ἐξ αἰτίας τῶν Ἀμερικανῶν δὲν ἀναφέρεται σχεδὸν καθόλου. Οἱ ἀρνητικοὶ χαρακτηρισμοὶ τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἐλάχιστοι καί ἀφοροῦν κυρίως τήν παλιότερη ἱστορία της, ὅπως τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, τή δολοφονία τοῦ Λίνκολν, τὸ βομβαρδισμὸ τοῦ Πέρλ Χάρμπορ. Μόλις ἀκουστική ἀπὸ ἓνα παιδί «ἔξερω ὅτι σκότωσαν τὸν Κέννεντυ». Ἡ πληροφορία αὕτη, ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες, δόθηκαν μέ τρόπο ἀδιάφορο καί, θά λέγαμε, σχολικό. (Ἀκολουθοῦν ἀποσπάσματα).

Ἀμερική

Θετικά 1964

Ἡ Ἀμερική μᾶς στέλνει λεπτά. Πολλοὶ Ἑλλήνες μεταναστεύουν ἐκεῖ.

(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Ὅταν πολεμοῦσαμε τοὺς Γερμανούς, ἡ Ἀμερική μᾶς βοήθησε.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἡ Ἀμερική ἔχει οὐρανοξέστες. Ἐχει τὰ καλύτερα ἀεροπλάνα καί τὸ καλύτερο ναυτικό. Ὁ Κέννεντυ ἦταν Ἀμερικανός.

(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Στὴν Ἀμερική ἀνακαλύφθηκε ὁ κινηματογράφος. Ὁ Ντίσνεϋ ἀνακάλυψε τὸ Μίκυ Μάους.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Ἀγράμματοι ἄνθρωποι πᾶνε στήν Ἀμερική καί γίνονται ἐπιτήμονες. Ἐχουν καλοὺς γιατρούς.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Ἐκαμαν πολλὲς ἀνακαλύψεις. Εἶναι πολιτισμένοι. Ἡ Ἑλλάδα τοὺς βοήθησε νά γίνουν.

(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀρνητικά 1964

Λένε πὼς θά γίνει πόλεμος καί ἡ Ἀμερική θά πάει μέ τοὺς Τούρκους.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Οἱ Ἀμερικανοὶ ἔδωσαν στοὺς Τούρκους ὅπλα γιὰ νά μᾶς πολεμήσουν.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Θετικά 1978

Μιά μεγάλη χώρα, ἡ μεγαλύτερη τοῦ κόσμου. Εἶναι βιομηχανικά ἀνεπτυγμένη. Ἐκεῖ πᾶνε πολλοὶ Ἑλλήνες γιὰ νά βγάλουνε λεφτά.

(Κορ. Μ.Τ. 11)

Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται στό μπλόκ τῆς Ἀμερικῆς. Εἶναι ἀπὸ τίς μεγαλύτερες τοῦ κόσμου.

(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Μοῦ ἀρέσει τὸ ἀγαλμα τῆς ἐλευθερίας, μοῦ ἀρέσουν οἱ μεγάλοι οὐρανοξέστες. Εἶναι ἡ πλουσιότερη χώρα στὸν κόσμο, ἔχει καί ἔρημο. Μεγαλύτερη πόλη εἶναι ἡ Νέα Ὑόρκη.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Στὸ Χόλλυγουντ γίνονται οἱ ταινίες. Ὁ Γουόλντ Ντίσνεϋ ἐφευρέσει τὰ Μίκυ Μάους.

(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἐχει μεγάλους ἐφευρέτες πού ἔχουν ἀνακαλύψει τὰ λήξερ καί ἐκείνι συναγωνίζεται μέ μᾶς γιὰ νά βροῦμε τὸ φάρμακο τοῦ καρκίνου.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι μιά καλὴ χώρα καί προοδευμένη. Ἐχει πολλὴ βιομηχανία καί πολὺ πληθυσμὸ. Ἐχει μεγάλη ἔκταση, παράγει οὐράνιο. Ἐχει καλὲς ράτσες ἀγελάδων.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀρνητικά 1978

Δέ μ' ἀρέσει ἡ Ἀμερική γιατί γίνονται πολλὲς δολοφονίες καί γιατί οἱ Ἀμερικάνοι μασάνε τσιγῆς.

(Κορ. Μ.Τ. 10)

Ἐχω ἀκούσει ὅτι οἱ Ἀμερικάνοι κάου-μπους ἀκόμα καί τώρα παίρνουν τίς περιοχές τῶν Ἰνδιάνων κι αὐτοὶ κάνουν πόλεμο.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Μέ τους 'Αμερικάνους είμαστε σύμμαχοι αλλά τώρα θα γίνουμε με τους Ρώσους, γιατί η 'Αμερική δε μ'ας βοήθησε στον πόλεμο με τους Τούρκους στην Κύπρο.

(Αγ. Έργ. Τ. 11)

Η 'Αμερική έφτασε σε ύψηλο επίπεδο πολιτισμού. Για την άτομική βόμβα έμαθε πολλά από τη Ρωσία. Στην Κύπρο μ'ας πρό-

(Αγ. Έργ. Τ. 11)

Ο Κέννεντυ ήταν πρόεδρος της 'Αμερικής, αγωνίζονταν για την ειρήνη, αλλά αυτοί που δε θέλανε ειρήνη τόν σκότωσαν.

(Αγ. Έργ. Τ. 11)

Η 'Αμερική έχει γκάγκστερς. Ο κόσμος εκεί είναι φοβισμέ-

(Κορ. Έργ. Τ. 11)

Ένας δολοφόνος σκότωσε τον Κέννεντυ και πήρε χρήματα.

(Αγ. Μ.Τ. 9)

ε) Τι κάνει μιά χώρα άρεστή

Από άλλη σκοπιά ιδωμένες αποκαλύφθηκαν οι διαθέσεις των παιδιών του 1978 προς τις τέσσερις χώρες με τις απαντήσεις που έδωσαν στην έρώτηση III για τό ποιά χώρα τούς άρέσει περισσότερο, ποιά λιγότερο και τί τούς κάνει νά προτιμούν τή μιά ή τήν άλλη χώρα (βλ. Έρωτηματολόγιο, σ. 3)

ΠΙΝΑΚΑΣ XVIII. Χώρες πού σ'ας άρέσουν περισσότερο και λιγότερο

Χώρες	Μου άρέσει περισσότερο		λιγότερο	
	N.	%	N.	%
Αμερική	77	43,50	26	14,94
Γαλλία	68	38,42	16	9,00
Γερμανία	25	14,12	52	29,88
Ρωσία	7	3,95	80	45,98

ΠΙΝΑΚΑΣ XIX. Τι κάνει μιά χώρα νά άρέσει

Χαρακτηριστικά	Αμερική	Γαλλία	Γερμανία	Ρωσία	Σύνολο	%
όμορφιά	21	92	13	1	77	40,95
πολιτισμός λαού	13	20	5	2	40	22,60
μέγεθος	19	-	1	2	22	10,63
πλούτος άφθονία	9	1	1	-	11	5,85
επιτεύγματα	7	3	2	-	12	6,38
φήμη προβολή	6	4	2	1	63	6,91
πολιτική	2	8	-	3	13	6,91

Όταν έγινε πρόεδρος ο Λίνκολν ήθελε νά καταργήσει τή δουλεία. Οι νότιες όμως πολιτείες ήθελαν νά κρατάνε δούλους, κι έτσι ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος. Νίκησε ο Λίνκολν, τόν σκότωσε όμως ένας ήθοποιός στο θέατρο.

(Αγ. Μ.Τ. 10)

Πήρε μέρος στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τήν ανακάλυψε ο Κολόμβος. Πήρε όμως τό όνομά της από τόν Αμερικό Βεσπούκι. Στο Πέρλ Χάρμπορ οι Ιάπωνες βομβάρδισαν τήν αμερικανική βάση.

(Αγ. Μ.Τ. 10)

Όπως φαίνεται στον πίνακα XVIII, ή 'Αμερική έρχεται πρώτη στις χώρες πού άρέσουν περισσότερο και ή Γαλλία δεύτερη, ενώ ή Γερμανία και ή Ρωσία έχουν τις περισσότερες αναφορές σάν χώρες πού άρέσουν λιγότερο. Από τις απαντήσεις πού έδωσαν τά παιδιά στη συμπληρωματική προς τήν πρώτη έρώτηση «τί έχει ή..... πού τήν κάνει νά σου άρέσει περισσότερο», τά χαρακτηριστικά τά όποια κάνουν μιά χώρα άρεστή φαίνονται στον πίνακα XIX.

Όπως φαίνεται στον πάρα πάνω πίνακα, τά περισσότερα «γιατί» μιά χώρα άρέσει άναγονται στην όμορφιά της. Τά 77 παιδιά (40,95%) πού έδωσαν τέτοιες απαντήσεις άναφέρονται σε φυσικά στοιχεία, όπως τοπία, πάρκα, βουνά, θάλασσες, χιόνια, κλίμα, ή σε τεχνητά όπως πόλεις, δρόμοι, κτίρια, μαγαζιά ή σε έργα τέχνης, μνημεία ή και ακόμη σ' όλόκληρη τή χώρα, τή γλώσσα πού μιλάει ο λαός της και τό ίδιο της τό όνομα. Οι άπαντήσεις αυτού του είδους, πού προήλθαν από τά περισσότερα παιδιά, είναι μιά ένδειξη της ανάγκης πού έχουν τά παιδιά για όμορφιά και έπομένως της σημασίας πού έχει ή όμορφιά στη διδασχ, στη μάθηση και γενικά στην άγωγή των παιδιών.⁸ Και καθώς πάνω στην όμορφιά μιάς χώρας στηρίζονται έννοιες και διαθέσεις για τή χώρα αυτή, μπορούμε νά πούμε ότι ή όμορφιά συντελεί και στην άδελφoσύνη των λαών.

Άλλα χαρακτηριστικά μιάς χώρας πού τήν κάνουν άρεστή είναι ο πολιτισμός του λαού, τό μέγεθος, κ.ά. Έδώ πρέπει νά αναφερθεί ότι στις δύο πρώτες συχνότητες, της όμορφιάς και του πολιτισμού του λαού, ή Γαλλία παρουσιάζει τή μεγαλύτερη συμβολή, πάνω από τό 50%.

Χώρα πού δέν άρέσει σε περισσότερα παιδιά είναι ή Ρωσία (80 παιδιά ή 45,98%) και ακολουθεί ή Γερμανία (52 παιδιά ή 29,88%). Η Γαλλία έχει μόνο δέκα έξι παιδιά πού δέν τούς άρέσει και ή 'Αμερική

8. Πρβλ. και Κ. Μουστάκα, «Τό Έρωτην και ή Άγωγή», μελέτη, Έρευνα, Άθήνα 1960.

ΠΙΝΑΚΑΣ XX. Τί κάνει μιά χώρα νά μὴν ἀρέσει

Χαρακτηριστικά	Ἀμερική	Γαλλία	Γερμανία	Ρωσία	Σύνολο	%
Ἐλλειψη ὁμορφιάς	4	3	1	8	16	10,95
Ἐλλειψη μεγέθους	1	2	—	—	3	2,05
Ἐλλειψη ἀφθονίας	—	—	1	3	4	2,73
πολιτισμός λαοῦ (Ἐλλειψη)	1	1	8	7	16	10,95
πολιτική (κακή)	8	1	35	8	52	35,61
φήμη-προβολή	—	1	2	7	10	6,84
ἀνασφάλεια	8	—	—	—	8	5,47
πολίτευμα, καθεστώς	—	—	—	12	12	8,21
κλίμα	—	—	—	13	13	8,90
ἄγνοια	—	—	—	12	12	8,21

εἴκοσι ἔξι (Πίν. XVIII). Γιὰ νά αἰτιολογήσουν τὰ παιδιά γιατί δέν τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, ἀναφέρουν τὰ ἴδια στοιχεῖα μὲ αὐτὰ πού ἀνέφεραν γιὰ νά αἰτιολογήσουν γιατί τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, μόνο πού ἐδῶ τονίζεται ἡ ἔλλειψη καὶ ὄχι ἡ ὑπαρξή του στοιχείου. Π.χ. ἔλλειψη ὁμορφιάς, ἔλλειψη καὶ ὄχι ἀφθονία ἀγαθῶν. Ὑπάρχουν καὶ ὁρισμένα αἷτια πού ἀναφέρονται μόνο σάν προκλητικά ἁπώσης. Ἐνα τέτοιο εἶναι π.χ. ἡ ἔλλειψη ἀσφάλειας γιὰ τὴν Ἀμερική, τὸ κλίμα καὶ τὸ καθεστὼς γιὰ τὴ Ρωσία. Γιὰ τὴ χώρα αὐτὴ ἔχουμε ἕναν ἀκόμη ἰδιαίτερο λόγο, κι αὐτός εἶναι ἡ ἄγνοια. Δέν τοὺς ἀρέσει γιατί δέν ξέρουν σχεδὸν τίποτα γι' αὐτήν.

Ὁ ἰσχυρότερος ὁμῶς παράγον ἀπώσης εἶναι ἡ κακή πολιτικὴ μιάς χώρας. Τὴν ἀναφέρουν 52 παιδιά (35,61% ἀπὸ ὅσα παιδιά ἔδωσαν λόγους, γιατί πολλὰ δὲν ἤξεραν τί νά ποῦνε). Ἡ πολιτικὴ ἀναφέρεται κυρίως στὴ Γερμανία καὶ συσχετίζεται μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴ γερμανικὴ κατοχὴ καὶ τὸν πόλεμο σὲ ὕψος πολὺ ἔντονο καὶ συναισθήματα ἐχθρικά. Τὴν ἐπιθετικὴ αὐτὴ στάση τῶν παιδιῶν προκαλεῖ τὸ ἴδιο τὸ θέμα ἀλλὰ ἴσως συντελεῖ σ' αὐτὴν καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ ἐρώτηση πού ζητᾶ συγκεκριμένους λόγους γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς Γερμανίας ἐνῶ ἡ ἐρώτηση «πές μου κάτι γιὰ τὴ Γερμανία» μπορεῖ νά φέρει στὸ νοῦ τοῦ παιδιοῦ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς χώρας. Ἀνακεφαλαιώνοντας, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ὁμορφιά μιάς χώρας εἶναι πόλος ἑλξης τῶν παιδιῶν, ἡ πολιτικὴ της, ὅταν εἶναι κακή, τὴν τοὺς ἄλλους λαοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ δικό της, πόλος ἀπώσης.

Ἄλλος ἰσχυρὸς παράγοντας πού καθορίζει τὸ ἂν εἶναι μιά χώρα ἀρεστὴ στὰ παιδιά εἶναι οἱ σχέσεις τῆς χώρας αὐτῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα. Τὸν παράγοντα αὐτὸν τὸν ἀποκάλυψαν οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν στὴν ἐρώτηση (II) γιὰ τὸ ἂν οἱ χώρες πού ἐξετάζουμε εἶναι, «καλοὶ φίλοι μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ τσακώνονται». Μὲ ἐλάχιστες ἐξαίρεσεις, ὅταν τὰ παιδιά δηλώνουν γιὰ μιά χώρα ὅτι τοὺς ἀρέσει τὴ θεωροῦν φίλῃ τῆς Ἑλλάδας. Γιὰ τὴν Ἀμερική ἐπὶ παραδείγματι ἀπὸ τὰ 77 παιδιά πού δήλωσαν ὅτι τοὺς ἀρέσει, τὰ 63 (81,81%) καὶ γιὰ τὴ Γαλλία ἀπὸ τὰ 69 πού δήλωσαν ὅτι τοὺς ἀρέσει, τὰ 60 (86,96%) ἀνέφεραν ὅτι ἡ Ἀμε-

ρικὴ καὶ ἡ Γαλλία εἶναι φίλοι μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἀξιόπρόσεκτο εἶναι ὅτι καὶ στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας τὰ περισσότερα παιδιά θεωροῦν τὶς χώρες πού ἐξετάζουμε ὅτι εἶναι σὲ σχέση φιλικὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα (Πίν. XXI). Ἡ Γαλλία ἔχει τὸ προβάδισμα φιλίας καὶ ἡ Γερμανία ἐχθρότητας.

στ) Σταθερότητα διαθέσεων

Παρ' ὅλο πού ἡ ἐρώτηση «πές μου κάτι γιὰ...» προκαλεῖ τὴν αὐθόρμητη ἐκφραση τῶν παιδιῶν, θεωρήθηκε σκόπιμο νά ἐξετασθεῖ ἂν καὶ πόσο οἱ δηλώσεις θετικῶν ἢ ἀρνητικῶν διαθέσεων πρὸς τὶς τέσσερις χώρες ἀνταποκρίνονται πραγματικά σὲ αὐτὸ πού αἰσθάνονται τὰ παιδιά γιὰ τὶς τέσσερις χώρες ἢ εἶναι ἀπαντήσεις πού δόθηκαν σὲ μιά σκέψη τῆς στιγμῆς, ὅπως τὴν ἔφερε τὸ ἀκουσμα τῆς χώρας. Γιὰ νά λυθεῖ αὐτὴ ἡ ἀπορία ἐγίνε συγκρίση ἀνάμεσα στίς διαθέσεις πού ἐκδήλωσε τὸ παιδί ἀπαντώντας στὴν ἐρώτηση (6) «πές μου κάτι γιὰ...» καὶ στὴν ἐκλογή τῆς χώρας πού τοῦ ἀρέσει περισσότερο καὶ τῆς χώρας πού τοῦ ἀρέσει λιγότερο στὴν ἐρώτηση (III) τὸν προτιμῆσεων.

Βέβαια, στὴ σύγκριση αὐτὴ ὑπάρχουν περιορισμοὶ πού δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἐρωτήσεων. Ἡ πρώτη «πές μου κάτι γιὰ...» ἀφῆνε τὸν αὐθόρμητισμὸ τοῦ παιδιοῦ ἐλεύθερο, ἡ δευτέρη «ποῖά σου ἀρέσει περισσότερο» ἢ «ποῖά σου ἀρέσει λιγότερο;» ἀσκεῖ δυνατὴ ψυχολογικὴ πίεση. Ἄλλος περιορισμὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ τὰ παιδιά δέν ξέρουν γιατί τοὺς ἀρέσει ἢ δέν τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, ἐπειδὴ σ' αὐτὸ μπορεῖ νά συντελοῦν πολλοὶ ἀπρόσμενοι παράγοντες. Γιὰ παράδειγμα, ἡ γοητεία πού ἀσκεῖ τὸ ὄνομα μιάς χώρας δημιουργεῖ σὲ πολλὰ παιδιά θετικὲς διαθέσεις γιὰ τὴ χώρα, χωρὶς νά ξέρουν τίποτα γι' αὐτήν. Ἄλλος παράγοντας, ὅσα ἀκούει τὸ παιδί νά λένε συχνὰ γιὰ μιά χώρα, ἀκόμη καὶ ἂν δέν καταλαβαίνει καλὰ αὐτὰ πού ἀκούει, μπορεῖ νά κεντρίσουν τὴ φαντασία του καὶ νά δημιουργηθοῦν θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς διαθέσεις. Σχετικῇ μ' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπάντηση πού ἔδωσαν ἕνα ἐνδεκάχρονο κορίτσι ὅταν τὸ ρώτησαν γιατί προτιμᾷ λιγότερο μιά χώρα ὅπως π.χ. τὴ Ρωσία:

ΠΙΝΑΚΑΣ XXI. Φίλοι ή φιλονικούν

	Φίλοι	Φιλονι- κικούν	1964	Σύνολο	Φίλοι	Φιλο- νικούν	1978	Σύνολο
			Ούτε φίλοι ούτε φιλο- νικούν				Ούτε φίλοι ούτε φιλο- νικούν	
‘Αμερική-‘Ελλάδα	119	46	13	178	133	25	12	170
Γαλλία-‘Ελλάδα	141	31	7	179	148	15	9	172
Γερμανία-‘Ελλάδα	90	71	18	179	111	45	16	172
Ρωσία-‘Ελλάδα	127	42	11	180	115	28	20	163

— Δέν άκούω συχνά για τή Ρωσία. Για τίς άλλες χώρες όλο μιλάνε.

Περιορισμοί στη σύγκριση προκύπτουν και από τό ότι όρισμένα παιδιά εκδηλώνουν τίς ίδιες διαθέσεις πρός περισσότερες από μία χώρες στην πρώτη έρώτηση (έρ. 6) και στην έπόμενη (έρ.ΙΙΙ) εκλέγουν μία από αυτές για τίς όποιες εκφράστηκαν όμοια. Αυτό δημιουργεί εικόνα έλλιπη σέ σταθερότητα αλλά στην ουσία δέν είναι. Γιατί μπορεί κανείς νά έχει θετικές διαθέσεις πρός όρισμένα αντικείμενα (άτομα, ομάδες, πράγματα) και από αυτά νά έχει νά επιλέξει ένα μόνο. Αυτό πού επιλέγει υπερέχει βέβαια σέ βαθμό θετικότητας αλλά και πρός τά άλλα οί διαθέσεις δέν παύουν νά είναι θετικές.

Καί μέ τούς περιορισμούς όμως αυτούς ή όμοιότητα στίς διαθέσεις, όπως εκδηλώνεται μέ δύο διαφορετικά μέσα, δηλαδή αθόρμητη πληροφόρηση θετική για μία χώρα και προτίμηση τής χώρας, φανερώνει σταθερότητα στίς διαθέσεις τών παιδιών. ‘Η ανάλυση τών άριθμητικών δεδομένων έδωσε τά ακόλουθα:

Τό 72,22% τών απαντήσεων για τίς τέσσερις χώρες στην έρώτηση (6) παρουσιάζει άπόλυτη σταθερότητα. Δηλαδή θετικές διαθέσεις για μία χώρα στην έρώτηση «πές μου κάτι για...» και εκλογή τής χώρας σάν προτιμητέας, ή άρνητικές διαθέσεις στην πρώτη έρώτηση και άπόρριψη τής χώρας, όπως φαίνεται στα στοιχεία πού ακολουθούν:

θετικές – μού άρέσει	79
άρνητικές – δέ μού άρέσει	25
Σύνολο	104 ή 72,22%
θετικές – δέ μού άρέσει	39
άρνητικές – μού άρέσει	1
Σύνολο	40 ή 27,78%

‘Αρα τό μεγαλύτερο ποσοστό τών παιδιών παρουσιάζει μεγάλη σταθερότητα, άφού ό άριθμός τους είναι δύομισυ φορές μεγαλύτερος από τόν άριθμό τών μή σταθερών. Λιγότερο σταθερή από τίς τέσσερις χώρες παρουσιάζεται ή Ρωσία και περισσότερο ή Γαλλία, όπως φαίνεται στόν ακόλουθο πίνακα. ‘Εδώ έχουμε μία ένδειξη ότι ή άγνοια για μία χώρα είναι κι αυτή παράγοντας μή σταθερότητας έπειδή, όπως γράφτηκε στα σχετικά κεφάλαια, ή Ρωσία τό

1978 είναι ή πιό άγνωστη από τίς τέσσερις χώρες πού εξετάζονται στη μελέτη αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ XXII. Σταθερότητα διαθέσεων κατά χώρα

Διαθέσεις – Προτιμήσεις	‘Αμε- ρική	Γαλ- λία	Γερ- μανία	Ρω- σία	Σύνολο
θετικές – μού άρέσει	29	37	10	3	79
άρνητικές – δέ μού άρέσει	–	1	15	9	25
Σύνολο	29	38	25	12	104
θετικές – δέ μού άρέσει	10	–	10	19	39
άρνητικές – μού άρέσει	–	–	1	–	1
	10	–	11	19	40

IV. συμπεράσματα

‘Ανακεφαλαιώνοντας και συνοψίζοντας την ανά-
λυση τών εϋρημάτων τής έρευνας, όπως παρουσι-
άστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, φθάνουμε στα
ακόλουθα συμπεράσματα:

Οί γεωγραφικές γνώσεις τών παιδιών για την πόλη
και τή χώρα πού ζούνε είναι κατώτερες από αυτό πού
αναμένεται από την ήλικία και τίς τάξεις στίς όποιες
φοιτούν. Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε και για τίς χώ-
ρες πού αναφέρουν τά δνόματά τους. Όσο και άν
υπάρχουν λόγια πού την έρμηνεύουν, ή κατάσταση
αυτή δέν παύει νά είναι ένα άκόμη δείγ-
μα τής κακοδιαμονίας πού κατέχει την παιδεία
μας. Καί μόνο τό γεγονός ότι οί γνώσεις τού 1978
είναι λιγότερες από τού 1964, ενώ υποτίθεται ότι στα
δέκα τέσσερα χρόνια πού μεσολάβησαν παρουσι-
άστηκε πρόοδος σέ όλους τούς τομείς ζωής και φυ-
σικά και στην παιδεία, είναι άπογοητευτικό και
άνησυχαστικό συγχρόνως. Καί δέν είναι μόνο για
τίς γνώσεις πού μετρήθηκαν έδω αλλά για τίς ένδει-
ξεις πού έχουμε από άλλες πηγές, πού άποκαλύπτουν
ότι ή εκπαίδευση στη χώρα μας όπισθοδρομεί.

Οί τέσσερις χώρες, πού είχαν επιλεγεί σάν αντι-
κείμενα μελέτης τών γνώσεων και τών διαθέσεων
των παιδιών, άποδείχτηκαν και στίς περιόδους τής
έρευνας γνωστές στα ‘Ελληνόπουλα και μαζί μέ την

Ἀγγλία καὶ τὴν Ἰταλία, οἱ πῶ γνωστὲς ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ κόσμου. Τί κάνει τόσο γνωστὲς τὶς τέσσερις αὐτὲς χῶρες; Μιά ἀπάντηση πού μπορεί νά δοθεῖ εἶναι ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἔχουν παίξει ρόλο στὰ μεγάλα θέματα τῆς Ἑλλάδας στὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τῆς ἐλεύθερης ζωῆς τῆς. Τέτοια στοιχεῖα βρίσκουμε στὶς πληροφορίες πού δίνουν τὰ παιδιά γιὰ τὴ σχέση τῶν χωρῶν αὐτῶν μέ ἱστορικά καὶ ἄλλα γεγονότα τῆς χώρας μας, παλιά καὶ νέα. Πάνω σέ αὐτὰ κάθε χώρα ἔχει ἕνα ἢ περισσότερα σημεῖα προσπέλασης στό μυαλό καὶ στό συναισθημα τῶν παιδιῶν. Ἡ Γερμανία π.χ. ἔχει σημεῖα ἀρνητικά, σάν πρόξενος προστροφῆς πού ὑπῆρξε μέ τοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους πού ξεκίνησε καὶ μέ τὴν κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Οἱ ἄλλες χῶρες ἔχουν μᾶλλον θετικά σημεῖα προσπέλασης, γιατί ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, τὰ παιδιά δὲ σχηματίζουν ἀρνητικές διαθέσεις γιὰ μιὰ χώρα ὅταν δὲν ὑπάρχει φόβος ἢ ἀπειλή, ἀνοικτὰ καὶ φανερά ἢ ὑποულὰ καὶ καλυμμένα, πού καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ καταλαβαίνουν μέ ἐκείνη τὴν ἀστάθμητη διαίσθηση πού μόνο τὰ παιδιά διαθέτουν.

Ἰσως οἱ πάρα πάνω σκέψεις νά φαίνονται ἀντίθετες μέ τὸ εἶρημα ὅτι τὰ περισσότερα παιδιά δίνουν ἀπαντήσεις ἀντικειμενικὲς καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μιά πληροφορία ὅμως λογίζεται σάν ἀνεξάρτητη ὅταν χονδρικά κρινόμενη δὲ βρίσκεται σέ ἄμεση σχέση μέ τὴ χώρα μας. Ὑπάρχουν καὶ πληροφορίες πού μέ πρώτη ματιά φαίνονται ἀνεξάρτητες καὶ ὅμως ὑπάρχει ἕνας δεσμός ἀνάμεσα στό γεγονός πού δίνει ἡ πληροφορία καὶ στή χώρα μας, χωρίς νά φαίνεται. Παράδειγμα: γιὰ τὴν Ἀμερικὴ λέει ἕνα παιδί:

— Ἐκεῖ κάνουνε εὐκόλα λεπτὰ. Πολλοὶ ἄνθρωποι πᾶνε καὶ ἐργάζονται.

Ὅταν τὸ ἀκούσεις αὐτὸ ἀμέσως στό νοῦ σου ἐρχονται «πολλοὶ Ἕλληνες πᾶνε καὶ ἐργάζονται» καὶ ἴσως αὐτὸ νά ἐννοοῦσε τὸ παιδί ὅταν ἔλεγε «πολλοὶ ἄνθρωποι». Ἄλλο παιδί γιὰ τὴ Γαλλία εἶπε: «πολλοὶ ἄνθρωποι πᾶνε καὶ σπουδάζουν ἐκεῖ». Ἀσφαλῶς ἐννοοῦσε «πολλοὶ Ἕλληνες» ἢ «καὶ Ἕλληνες».

Καὶ οἱ δύο πάρα πάνω πληροφορίες εἶναι ἀντικειμενικὲς καὶ ἀνεξάρτητες, ἀλλὰ παράλληλα περιγράφουν μιὰ πλευρὰ διεθνῶν σχέσεων, μέσα στὶς ὁποῖες βρίσκεται καὶ ἡ Ἑλλάδα, βέβαια, χωρίς τὴν ἄμεση καὶ χειροπιαστὴ συναλλαγὴ πού μετρά καὶ κατατάσσει ὁ κώδικας τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ σχέση ἐδῶ ἀνάμεσα στή χώρα μας καὶ στὴν ξένη χώρα ἔχει

— Γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἐρωτηματολογίου εὐχαριστοῦμε τὴ Λ. Ἀναστοπούλου, τὴ Μ. Σουγιουτζίου, τὴν Α. Βλάχου καὶ τὴν Ε. Γεωργίου, ψυχολόγους, καθὼς καὶ ἐρευνήτριες.

χαρὰ τὴ μακροαστικὴ πού πηγάει ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴ λειτουργία τῆς ξένης χώρας σέ διεθνικὰ πλαίσια.

Τὸ πῶς σημασία ἔχει ἡ συμπεριφορά, ἅς ποῦμε, τῆς ξένης χώρας φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι παρὰ τὴν ὁμοιογενὴ ἀτμόσφαιρα πού περιβάλλει τὴ σκέψη τῶν παιδιῶν ὡς πρὸς τὶς ξένες χῶρες, κάθε χώρα κρατᾷ τὴν ἀτομικότητά της ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, τὸ εἶδος, τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν πληροφοριῶν, καὶ ὡς πρὸς τὶς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Αὐτὸ εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι στὶς ἀντιλήψεις καὶ στὶς διαθέσεις δίνει τροφὴ κυρίως ἡ ἴσχύς τῆς χώρας πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸ της. Αὐτὸ φαίνεται καθαρότερα τὸ 1964, ἐποχὴ, θὰ λέγαμε, διεθνικῆς εὐφορίας, ἐνῶ τὸ 1978 θὰ μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ σάν ἐποχὴ διεθνικῆς μιζέριας, πού ἐκπέμπεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κέντρα τῶν διεθνικῶν ἀποφάσεων καὶ λειτουργεῖ σάν καταλύτης τῶν διεθνικῶν δραματισμῶν, πού τόλμησαν οἱ μικροὶ λαοί.

Τὸ ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1964 εἶναι καλύτερα πληροφορημένα πάνω στὰ ἐθνικὰ καὶ διεθνή θέματα καὶ τὰ παιδιά τοῦ 1978 καλύτερα πληροφορημένα στὴν οἰκονομία καὶ τεχνικὴ τῶν χωρῶν πού ἐξετάζονται, μπορεί νά προέρχεται ἀπὸ διάφορα αἷτια. Ἐνα εἶναι τὸ τυχαῖο ἢ ἡ σκοπιμότητα νά ἐνημερωθοῦν περισσότερο στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο θέμα. Ἄλλο εἶναι ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν, γέννημα καὶ ἀπόχρησ τοῦ ἐνδιαφερόντος τῶν μεγάλων, παίρνει ἀφορετικὴ κατεύθυνση στὴ μία ἢ στὴν ἄλλη περίοδο. Μπορεῖ ὅμως νά συμβαίνουν καὶ τὰ δύο συγχρόνως καὶ ἀκόμη μπορεί νά ἔχει ἐκλείψει ἡ εὐαισθησία καὶ ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, ἰδιαίτερα πρὸς τὰ ἱστορικο-πολιτικὰ θέματα, ὅπως συμβαίνει τώρα ἀκριβῶς στὴν Ἑλλάδα, πού περνᾷ κρίση ἀντι-ἡρωισμού καὶ ἀπομυθοποίησης, καὶ ἔχει ἀρχίσει δειλὰ-δειλὰ προσπάθεια ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἐπίδραση διεθνικῶν παραγόντων.

Πάνω σ' αὐτὸ γεννιέται ἕνα ἠθικὸ πρόβλημα. Πρέπει τὰ παιδιά ἀπὸ τόσο μικρά νά μαθαίνουν τίς ἐπιπτώσεις πού ἔχει γιὰ μιὰ μικρὴ χώρα ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ μιὰ μεγάλη δύναμη ἢ μήπως κάτι τέτοιο ἐπιδρᾷ στὸ χαρακτῆρα καὶ στὴ νοοτροπία τῶν παιδιῶν; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι βέβαια ἐπιδρᾷ. Ἀλλὰ ἡ ἐπίδραση εἶναι χρησιμὴ καὶ ὠφέλιμη. Γιατί μαθαίνοντας τὰ παιδιά ἀπὸ μικρὰ τὸ συμφέρον πού κρύβεται κάτω ἀπὸ τίς καλὲς διαθέσεις πού δείχνουν ὀρισμένες μεγάλες δυνάμεις, τοὺς δημιουργοῦνται μηχανισμοὶ ἄμυνας, πού τὰ ὀπλίζουν μέ σκεπτικισμό καὶ ἐτσι δὲν γίνονται ἐδάλωτα στὴν ξένη προπαγάνδα. Κι αὐτὸ εἶναι κάτι πού τὰ παιδιά πρέπει νά τὸ μποροῦν ἀπὸ μικρὰ ἂν θέλουν νά ἐπιβιώσουν ἐθνικά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Όνομα καὶ ἐπίθετο:..... Τάξη

Ήμερ. γεννήσεως: Σχολεῖο:

Εκπαίδευση πατέρα: Ἐπάγγελμα μητέρας:

Εκπαίδευση μητέρας:..... Ἐπάγγελμα μητέρας:.....

I. Χῶρες

1. Ποιά εἶναι ἡ πόλη πού μένεις;

Ἄν ὄχι ἡ Ἀθήνα: Ια: Ἐχεις ἀκούσει γιὰ τὴν Ἀθήνα;

2. Ποῦ εἶναι ἡ Ἀθήνα;

Ἄν ὄχι στήν Ἑλλάδα ρωτοῦμε πάλι καὶ καταγράφουμε τὴν ἀπάντηση

2α. Ἐχεις ἀκούσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα;

3. Ποῦ εἶναι ἡ Ἑλλάδα;

4. Ποιά εἶναι ἡ πατρίδα σου;

5. Ἐχεις ἀκούσει γιὰ καμιὰ ξένη χώρα;

Πές μου τὰ ὀνόματα μερικῶν

5α. Ἄν τὸ παιδί δὲν ἀναφέρει ὀνόματα ξένων χωρῶν τό ρωτᾶμε ἂν ἔχει ἀκούσει γιὰ

Ἀμερικὴ

Γαλλία

Γερμανία

Ρωσία

6. Ρωτᾶμε γιὰ κάθε χώρα μὲ τὴ σειρά: Πές μου κάτι γιὰ τὴν Ἀμερικὴ

.....

.....

.....

.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Γαλλία

.....

.....

.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Γερμανία

.....

.....

.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Ρωσία

.....

.....

.....

Π. Διεθνεῖς Σχέσεις. Ι. (Παρουσίασε τὴν Ἑλλάδα καὶ κάθε μία ἀπὸ τὶς ἄλλες χώρες μὲ τὴν ἴδια σειρά). Σὲ κάθε περίπτωση θά λές:

Αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλλάδα, αὐτὴ εἶναι ἡ

Εἶναι καλοὶ φίλοι ἢ φιλονικοῦν;

Φίλοι

Φιλονικοῦν

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Γαλλία Ἑλλάδα

Ρωσία Ἑλλάδα

Γερμανία Ἑλλάδα

Ἀμερικὴ Ἑλλάδα

III. Προτιμήσεις

Παρουσίασε καὶ τὰ 4 ξυλάκια: Ἀμερική, Ρωσία, Γερμανία, Γαλλία, διάβασέ τα καὶ ρώτησε:

1. Ποιά ἀπ' αὐτές τίς χώρες σοῦ ἀρέσει περισσότερο;
2. Ποιά ἀπ' αὐτές τίς χώρες σοῦ ἀρέσει λιγότερο;
.....
3. Τί ἔχει ἡ πού τὴν κάνει νά σοῦ ἀρέσει περισσότερο;
.....
.....
4. Τί ἔχει ἡ πού τὴν κάνει νά μὴ σοῦ ἀρέσει καὶ τόσο;
.....
.....